

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Üldajaloo osakond

Grete Sirge

**415. aastal eKr Ateenas toimunud hermide lõhkumise
eesmärgid**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: dotsent Mait Kõiv

Tartu 2019

Olen bakalaureusetöö kirjutanud iseseisvalt. Kõigile töös kasutatud teiste autorite töödele, põhimõtteliste seisukohtadele ning muudest allikatest pärinevatele andmetele on viidatud.

Autor: Grete Sirge

20.05.2020

Luban töö kaitsmisele.

Juhendaja: Mait Kõiv

20.05.2020

Sisukord

Sissejuhatus	4
1. Hermid kreeklaste religioonis.....	9
2. Hermide lõhkumine	12
3. Hermide lõhkujad	18
4. Hermide lõhkumise eesmärgid	21
4.1 Sitsiilia ekspeditsiooni takistamine	22
4.2 Demokraatia kukutamine.....	26
4.3. Hetairiate eesmärk	31
Kokkuvõte	35
Allikad ja kirjandus	39
Allikad	39
Sekundaarkirjandus	41
Summary.....	44
Lisa: Hermide lõhkumises ja Eleusise müsteeriumite parodeerimises süüdistatud	48

Sissejuhatus

431. aastal eKr algas Antiik-Kreeka linnriikide Ateena ja Sparta ning nende liitlaste vahel konflikt, mida tuntakse Peloponnesose sõja nime all. Sõjategevuse esimene faas, Archidamose sõda, kulmineerus ebakindla Nikiase rahu sõlmimisega 421. aastal. Rahu sõlmimise järel ja lepingut otseselt rikkumata lähetas Ateena linnriik 415. aastal suure mereekspeditsiooni Sitsiiliasse, korintlaste koloonia Sürakuusa vastu.¹ Ateena oli Sitsiilia vastu huvi tundnud juba alates 5. sajandi keskpaigast, kuid võimalus kogu saarel oma mõjuvõim kehtestada tekkis, kui Ateena liitlaslinn Segesta palus abi oma naabri Selinuse, Sürakuusa liitlasega sõdimisel.² Sitsiilia ekspeditsioon lõppes katastroofiga, mille tagajärjel vallandus taas sõda Spartaga, mis lõppes ateenlastele lüüasaamisega.³

Sitsiilia ekspeditsiooni seilamise tarvis vaja minevate viimaste ettevalmistuste läbiviimise ajal, 415. aasta suvel, toimus Kreeka ajaloo tuntuim, kurikuulsaim ja kõige paremini dokumenteeritud vägivallaakt religioossete skulptuuride vastu.⁴ Ühe öö jooksul lõhuti peaaegu kõik Ateena linnaruumis esindatud hermid ehk jumal Hermese, reisijate kaitsja kultusega seotud kiviskulptuurid.⁵ Eesootava ekspeditsiooni tõttu reageeris Ateena ühiskond pühaduse teotusele eriti käredalt ning seadis hermide lõhkujate tabamiseks üles suured autasud. Süüdlaste jahi raamistikus pakkus riik preemiat ka kõigile neile, kel oli informatsiooni ükskõik milliste varasemalt toime pandud religioossete kuritegude kohta.⁶

Rahvakoosoleku ette astusid tunnistajad, kes hermide lõhkumise tagamaade paljastamise asemel jagasid informatsiooni varasemalt toime pandud religioossete kujude rüvetamise ning Eleusise müsteeriumite parodeerimise kohta. Ateena ühiskonna viis müsteeriumite pilamise avastamine arusaamisele, et nii hermide lõhkumine kui müsteeriumite pilamine olid toime pandud ühel eesmärgil – kukutada Ateena linnriigis demokraatlik riigikord.⁷ Kaasaegsed

¹ Rhodes 2010: 7, 101, 124, 132.

² Thuc. 6.31.1, 6.6.1, 6.8.4; Rhodes 2010: 132; Brice 2013: 623.

³ Rhodes 2010: 142, 152.

⁴ Kousser 2015: 76.

⁵ Thuc. 6.27.3; Rubel 2000: 80, 91.

⁶ Thuc. 6.27.2.

⁷ Samas. 6.28.1-6.28.2.

pidasid juhtumeid seotud intsidentideks ja pühaduserüvetajatele korraldati ühine kohtuprotsess, mille tulemusel mõisteti eksiili või surma üle neljakümne isiku.⁸ Seetõttu ei saa hermide lõhkumise uurimisel Eleusise müsteeriumite parodeerimisest mööda minna.

Kuigi Ateena kodanikud pidasid hermide lõhkumist ja müsteeriumite parodeerimist osaks vandenõust kukutada demokraatia, ei suudetud vandaliseerijate tegelikke eesmärke kindlaks teha. Plutarchose kohaselt võis oligarhilise riigikorra kehtestamise asemel hermide rüvetajate ajendiks olla Sitsiilia ekspeditsiooni takistamine. Lisaks peeti võimalikuks, et pühaduserüvetajatel polnud üldse mingisugust eesmärki ning religioossete kujude lõhkumise puhul oli tegemist purjus noormeeste rumala tembuga.⁹ Käesoleva bakalaureusetöö eesmärgiks on avada hermide lõhkumise tagamaad, selgitada välja kivibüstide rüvetajate identiteet ning nende võimalikud ajendid pühaduseteotuse toimepanekul.

Religioossete kujude lõhkumise eesmärgi tuvastamiseks on kõigepealt tarvis välja selgitada hermide positsioon Ateena linnaruumis 5. sajandil eKr ning kujude tähendus linnriigi ühiskonnale. Sellele keskendub bakalaureusetöö esimene peatükk „Hermid ateenlaste religioonis“. Teine peatükk „Hermide lõhkumine“ koondab allikmaterjalid pühaduseteotuse kohta ning annab detailse ja kronoloogilise kirjelduse hermide lõhkumise toimepanekust. Kolmas peatükk „Hermide lõhkujad“ keskendub pühaduseteotuses süüdistatutele ning püüab allikatele toetudes välja selgitada nende religioosse ja poliitilise meelsuse, milleks on omakorda laiemalt käsitletud üldisi poliitilisi ja filosoofilisi suundumusi toonases Ateenas.

Hermide rüvetajate identiteedi põhijoontele toetudes saab kaardistada pühaduseteotuse võimalikud eesmärgid. Sellega tegeleb bakalaureusetöö neljas peatükk „Hermide lõhkumise eesmärgid“. Peatükk jaguneb alapeatükkideks, mis lähtuvad Plutarchose „Alkibiadese eluloos“ esitatud hermide lõhkumise võimalikest eesmärkidest. Esimene alapeatükk kannab pealkirja „Sitsiilia ekspeditsiooni takistamine“, sest juba kaasaegsed pidasid pühaduseteotust sõjaretkega seotuks ning Thukydidese kohaselt ennustas intsident Ateena ühiskonna arvates mereretkele halba õnne.¹⁰ Alapeatükk püüab välja selgitada Sitsiilia ekspeditsiooni võimalikud vastased ning vaagida nende motiive.

⁸ Dover 1970: 277-280 — viidatud Kousser 2015: 82 kaudu..

⁹ Plut. Alc. 18. 3-18.4; Thuc. 6.27.3

¹⁰ Thuc. 6.27.3.

Teine alapeatükk „Demokraatia kukutamine“ keskendub Thukydidese, Plutarchose ja Diodoros Siculuse väitele, et Ateena kodanikkond pidas hermide lõhkumist osaks vandenõust kukutada demokraatia.¹¹ Alapeatüki eesmärgiks on välja selgitada, miks linnriigi ühiskonna enamus pühaduseteotust olemasoleva riigikorra kukutamise seotuks pidas. Selleks on pisut laiemalt käsitletud poliitilist olukorda ja võitlust Ateenas, sealhulgas demokraatiavastaste ideede levikut ja oligarhiameelsete identiteeti. Lisaks 411. aastal eKr linnriigis läbi viidud oligarhilist riigipööret, sest selles osalesid mitmed hermide rüvetamises ja müsteeriumite parodeerimises süüdistatud. Kolmas alapeatükk „Hetairiate eesmärk“ keskendub Plutarchose väitele, et hermide lõhkumine võis olla noorte purjus meeste eesmärgitu huligaanlus ümberlukkamisele. Bakalaureuse töö selgitab kõigepealt, miks aristokraatide eraeluliseks ja sotsiaalseks koostöök loodud grupeering ei oleks olnud organiseerimatult võimeline Ateena linnaruumi kõiki herme lõhkuma ning seejärel kaardistab hetairia võimalikud ajendid pühaduseteotuse toimepanekuks. Bakalaureusetöö lõppjärgeldused esitatakse kokkuvõttes.

Sekundaarkirjandusest on bakalaureusetöö raamistikus tähtsaimad autorid Martin Ostwald ja Alexander Rubel. Kui Thukydidese ja Plutarchose tekstid kujundavad uurimuse selgroo, siis eelnimetatud autorite teostel põhineb lõviosa töö analüüsist. Ostwaldi teos “From Popular Sovereignty to the Sovereignty of Law” on mahukas, peamiselt kirjalikel allikatel baseeruv uurimus viienda sajandi Ateena ühiskonna ja poliitilise olukorra kohta ning kirjeldab põhjalikult hermide lõhkumises ja müsteeriumite pilamises süüdistatuid. Ostwaldi deduktsioonid vandaliseerijate identiteedi kohta on töö kontekstis väga olulised ning seetõttu põhineb peatükk „Hermide lõhkujad“ peaaegu täielikult Ostwaldi tekstil. Rubeli teos „Fear and Loathing in Ancient Athens“ keskendub hermide tähendusele Ateena linnaruumis ja läheneb kujude lõhkumisele eelkõige kui pühaduseteotusele ning pakub poliitilisele narratiivile vastukaaluks religioosset. Arheoloogilist materjali puudutav informatsioon ja analüüs pärineb Rachel Kousseri akadeemilisest artiklist „The Mutilation of the Herms: Violence toward Sculptures in the Late Fifth Century B.C.“. Lisaks eelnimetatutele on bakalaureusetöö kirjutamisel kasutatud veel mitmete erinevate autorite teoseid, kuid hermide lõhkumise eesmärkide osas pole keegi neist selgete järeldusteni jõudnud. Lõhkujate ajendite välja selgitamise ning teema erinevate tahkude paljastamise osas ilmub aga jätkuvalt erinevaid

¹¹ Thuc. 6.27.3; Plut. Alc. 18. 3-18.4; Diod. 13.2.3.

teoseid ning artikleid. Seetõttu on hermide lõhkumise uurimine antiikajaloo kontekstis jätkuvalt oluline.

Hermide lõhkumise uurimisel toetun peasjalikult antiikallikatele. Olulisim Sitsiilia ekspeditsiooni lähetust 415. aastal eKr ning hermide lõhkumist kirjeldav ja analüüsiv allikas on Thukydidese "Peloponnesose sõja ajaloo" raamatud. Kuigi Thukydidese puhul on tegemist religioosete kujude lõhkumisega kaasaegse autoriga on tekst kirjutatud retrospektiivselt. Lisaks ei viibinud Thukydides olukorra eskaleerumise ajal Ateenas ning on tõenäoline, et te ei saanud hermide lõhkumise kohta informatsiooni enne Sitsiilia ekspeditsiooni lahkumist. Seetõttu ei pruugi tema kirjeldus olla akuraatne kõigis nüanssides. Thukydidese „Peloponnesose sõja ajalugu“ annab aga tunnistust Ateena poliitilise ja ühiskondliku olukorra heast tundmisest ning jätab oma terviklikuses vähe põhjusi nurisemiseks.¹² Thukydidese käsitus on bakalaureusetöö vältel omamoodi lakmuspaberiks, millega teisi allikaid kõrvutada.

Oluline allikas aristokraatlike ringkondade ja hermide rüvetamise vaheliste seoste väljaselgitamiseks on Andokidese, religioosete kujude lõhkumises süüdistatud ateenlase, kõne „Müsteeriumitest“. Andokidesele garanteeriti pühaduseotuse kohta olulise informatsiooni jagamise tõttu immuunsus, kuid edaspidi ei tohtinud ta osaleda rahvakoosolekutel ning käia Ateena templites või agoraal. 399. aastal eKr süüdistati teda eelnimetatud immuniteedi rikkumises ning kohtuasja raames pidas ta kaitsekõne „Müsteeriumitest“, milles argumenteerib, et ta ei olnud hermide lõhkumises osaline ning kirjeldab kogu pühaduseotust puudutanud afääri.¹³ Kuigi allikas on Thukydidese raamatutega sarnaselt kirjutatud retrospektiivselt ning kujude lõhkumises süüdistatu poolt, võib Andokidese kronoloogiat suures osas usaldada, sest 15 aastat varasemalt toimunud sündmusi võisid vandekohtunikud veel hästi mäletada.

Esimese sajandi viimastel aastatel ning teise sajandi esimestel kümnenditel eKr kirjutas ja avaldas Plutarchos Kreeka ja Rooma riigimehi puudutavad biograafiad. Üks neist on „Alkibiadese elulugu“, mis puudutab ka pühaduseotusi 415. aastal eKr, sest Alkibiadest süüdistati Eleusise müsteeriumite pilamises.¹⁴ Kuigi eelnimetatud allikatest hilisem, annab Plutarchose isikulooline tekst kompaktse ülevaate hermide lõhkumise võimalikest eesmärkidest, mida on ka bakalaureusetöö neljanda peatüki ülesehitamisel kasutatud. Diodoros

¹² Ferguson 1927: 282; Rhodes 2006: 543.

¹³ Gagarin s.a.

¹⁴ Verdegem 2010: 19.

Siculuse esimesel sajandil eKr kirjutatud „Raamatukogu“, mis hõlmab Kreeka mandriosa, Sitsiilia, Rooma ja seda ümbritsevate alade ajalugu Trooja sõja ajast kuni 60. aastateni eKr, on bakalaureusetöös kasutatud Thukydidese ja Plutarchose väidete toestamiseks ning hermide lõhkumise ilmestamiseks.¹⁵

Muu olulise allikmaterjalina on bakalaureusetöö kirjutamisel kasutatud nn Pseudo-Xenophoni demokraatiakriitilist traktaati „Ateena konstitutsioon“, ilmestamaks oligarhiameelseid suundumusi Ateena ühiskonnas periklesejärgsel perioodil. 411. aasta riigipöörde osas on oluline materjal Aristotelese „Poliitika“ ning „Ateena konstitutsioon“. Teavet hermide lõhkumises ja müsteeriumite pilamises süüdistatute intellektuaalse kuuluvuse kohta saab peamiselt Platoni tekstidest: „Phaedrus“, „Sümposion“, „Protagoras“, ja „Seadused“ ning sofistliku filosoofia ja demokraatiavastasuse sidumiseks on kasutatud Platoni kirjutist „Gorgias“. Bakalaureuse töösse on rakendatud lisaks Pausianase, Herodotose ja Aischinese tekste ning Aristophanese näidendeid. Kõik eelnimetatud allikad on ligipääsetavad *online* andmebaasis Perseus Digital Library. Peale kirjalike allikate on töösse integreeritud ka arheoloogilist materjali Atika steelide näol, millele graveeriti religioossetes kuritegudes süüdistatute nimed ning neilt konfiskeeritud vara.

¹⁵ Sacks 1990: 3.

1. Hermid kreeklaste religioonis

Erinevalt kristlusest ei olnud religioon kreeklaste jaoks mitte niivõrd individuaalne, südametunnistuse ja moraali küsimus, kuivõrd kogukondlikul tunnetusel põhinev süsteem.¹⁶ Polüteismile iseloomulikult ei olnud kreeka religiooni ortodoksset usukontseptsiooni ega dogmat, samuti puudus organiseeritud kirikusüsteem või mistahes hierarhiline struktuur.¹⁷ Kristlikule usu kontseptile vastav sõna puudus enne sofiste kreeka keeles täielikult, kuid mõistel “vaga” või “vagadus” oli religioonis oluline koht. Termin *eusebes* (tlk. jumalaid hästi austav) kirjeldab rituaalsete toimingute läbiviimist, mille vaieldamatuks aluseks on tõik, et jumalad on olemas ning nõuavad austamist.¹⁸

Kultus, riitus ja usk omandas Ateena linnriigis 420 – 415. aastatel eKr varasemast veelgi olulisema koha. Ebastabiilne rahu Spartaga ja taastumine laastavast katkust suurendas ateenlaste soovi stabiilsust tagavate jumalate kohalolu ja kaitse järele. Panteoni lisati uusi jumalusi ja lõpetati Periklese ajal alustatud templite ehitamine.¹⁹ Kreeklased pidasid jumalaid eelkõige sotsiaalse korra ja stabiilsuse tagajateks. Riik tavaliselt kultuslike toimingute läbiviimisesse ei sekkunud, kuid kuna jumalate meelepaha või solvamine võis viia sotsiaalse korra lagunemiseni, siis püüdis riik ilmalike institutsioonide kaudu jõustada rituaalsete toimingute läbiviimist ning kaitsta sakraalseid kujusid, et jumalate unarusse jätmine ei kahjustaks avalikke huve.²⁰ Seetõttu loeti kuritegusid religiooni suhtes kuritegudeks riigi vastu.²¹ 5. sajandi lõppu iseloomustav religioonitundlikkus viis ühtlasi ka suuremõõtmeliste intellektuaalide ja jumalateotajate kohtuprotsessideni, nagu Sokratese kohtuasi või Eleusise müsteeriumite pilamist ja hermid lõhkumist puudutav protsess.²²

415. aasta eKr hermid rüvetamise kohtuasja peategelasteks ja ohvriteks olid jumal Hermesele pühendatud kultuslikud skuptuurid. Hermest austati eelkõige kui saadikute ja

¹⁶ Ostwald 1986: 137

¹⁷ Rubel 2000: 1-2.

¹⁸ Ostwald 1986: 137; Friedell 2010: 82-85.

¹⁹ Rubel 2000: 91.

²⁰ Ostwald 1986: 137.

²¹ Samas: 328.

²² Rubel 2000: 91.

reisijate kaitsjat ning Olümpose jumalate ja inimeste vahelise kommunikatsiooni vahendajat. Hermid (kr. *herma*) olid Vana-Kreeka kultuuriruumis Hermese kultusega seotud kandilised, inimpeade ning viljakust sümboliseerivate fallostega kivibüstid.²³ Need olid levinud kogu Kreeka kultuuriruumis, kuid Pausaniase²⁴ kohaselt pärinesid nelinurksed hermid algselt Atika maakonnast ning olid seetõttu iseloomulikud just Ateena linnriigile.²⁵ Seda kinnitab ka Herodotos, kelle kohaselt Atika elanikud õppisid fallostega herme tegema pelasglastelt²⁶ ning teised kreeklased laenasid kombe ateenlastelt.²⁷ Ükski tekst ei anna aga aimdust, millal herme esialgselt püstitama hakati, kuid on kindel, et 6. sajandi lõpuks eKr olid Hermese kultusega seotud skulptuurid juba kindlalt Ateena linnaruumi integreeritud ning omasid Ateena kultuuris olulist positsiooni. Nii vanimaid vaasimaale, millel herme kujutatud on, kui vanima säilinud kivibüsti saab dateerida aastatesse 520-500 eKr.²⁸

Ateena ametlikus kalendris ei olnud Hermese kultusele küll palju tähtpäevi pühendatud, kuid kaasaegses tänavapildis oli ta üks prevaleerivamaid jumalusi.²⁹ Kaasaegsetel vaasimaalidel on nii Rachel Kousseri, kui H.S Versneli sõnul Hermesele pühendatud kivibüste kujutatud ühiskonnaga suuremas interaktsioonis, kui teiste jumalustega seotud sakraalseid skulptuure.³⁰ Kujude laialdane esindatus Ateena linnaruumis võimaldas inimestel hermidega tihedat, isiklikku ja võrdlemisi informaalset kokkupuudet.³¹ Vaasimaalidel toovad hermidele annetusi nii preestrid ja preestrinnad, kes vastutasid jumalate rituaalse austamise eest, kui ka tavakodanikud.³² Kumardajad puudutavad, vahel ka embavad kiviskulptuure ning on nendega suhtes justkui elusolenditega.³³ Hermide elusatena kohtlemine ei piirdu vaid kujutava kunstiga, ka kaasaegse komöödiakirjaniku Aristophanese näidendis “Pilved” on herm personifitseeritud ning mängib olulist rolli peategelase Strepsiadese nõuandjana.³⁴ Samas on Kreeka religioonile

²³ Rubel 2000: 80, 91.

²⁴ Geograaf, kes külastas Kreekat teisel sajandil pKr, kui see kuulus Rooma keisririigi koosseisu. Kõneleb hermidest oma “Kreeka kirjelduses” (kr. „Ελλάδος περιήγησις“). (Paus. 1.24.3, 4.33.3.)

²⁵ Paus. 1.24.3, 4.33.3.

²⁶ Kreeklaste eellased. (Hdt. 2.51.1.)

²⁷ Hdt. 2.51.1.

²⁸ Osborne 1985: 48.

²⁹ Rubel 2000: 81.

³⁰ Kousser 2015: 77; Versnel 2011: 337.

³¹ Kousser 2015: 77.

³² Kousser 2015: 77; Ostwald 1986: 137; Versnel 2011: 337-340.

³³ Kousser 2015: 77.

³⁴ Ar. Clouds.1483-85. — viidatud Aristophanes, Meineck 1998: 104 kaudu.

varasest ajast omane kõikide looduslike ja kultuuriliste nähtuste ning samuti oma kogemuste personifitseerimine.³⁵

Linnriigi akropolilt on arheoloogilistel kaevamistel avastatud fragmente, mis viitavad vähemalt kolmele hermile.³⁶ Pausaniase sõnul oli üks herm asetatud akropoli sissepääsu ette ning kandis nime Värava Hermes³⁷, mistõttu tundub veelgi tõenäolisem, et hermide eesmärgiks oli võimaldada vaba suhtlust jumalatega.³⁸ Samuti on väljakaevamised tõendanud, et sakraalsed skulptuurid asetsesid ka Ateena poliitilise ja majandusliku elu keskpunktis: agoraal.³⁹ On spekulatsioonid, et linna poliitilise elu südamest võis herme leida seetõttu, et neid peeti riigivõimu ja demokraatliku korra sümboliteks.⁴⁰ Thukydidese ning kaasaegsete vaasimaalingute kohaselt olid kujud lisaks eelnevalt mainitud prestiižetele asukohtadele tavapärasel eramajades ning -templites.⁴¹ Samuti leidis kivibüste Ateena linnast maakondadesse ehk deemidesse viivate teede ääres, kus nad kandsid versta- ja piiripostide ülesandeid.⁴² Hermid olid seega tugevalt integreeritud 5. sajandi eKr Ateena linnaruumi ja elanike igapäevaellu ning kandsid nii usukultuslikke kui ilmalikke ülesandeid.

³⁵ Adkins, A.W.H, Pollard, J.R.T. 2020.

³⁶ Kousser 2015: 77.

³⁷ Κρ. Ἑρμῆν ὄν Προπύλαιον, ingl. Hermes of the Gateway. (Paus. 1.22.8.)

³⁸ Paus. 1.22.8; Rubel 2000: 91-92.

³⁹ Kousser 2015: 77.

⁴⁰ Rubel 2000: 81.

⁴¹ Thuc. 6.27.1.

⁴² The Editors of Encyclopaedia Britannica. (A) 2019.

2. Hermide lõhkumine

Ateenlased valmistusid Peloponnesose sõja ajal 415. aastal eKr lähetama hiiglaslikku laevastikku Sitsiiliasse, Sürakuusa linnriigi vastu. Tegemist oli oma aja suurima mereretkega, mille jaoks tehti põhjalikke ettevalmistusi. Thukydidese “Peloponnesose sõja ajaloo” järgi lõhuti ja rikuti 415. aastal eKr, enne Sitsiilia ekspeditsiooni teele asumist, Ateena linnriigis peaaegu kõik või vähemasti lõviosa hermidest. Pühaduserüvetamine toimus allika kohaselt suvel, lõhikest aega enne ekspeditsiooni kavandatud teeasumist ühe öö jooksul ning kaasaegsetel polnud vähimatki aimu, kes võisid olla kuriteo toimepanijad.⁴³

Hermide lõhkumise puhul on tegemist kõige kurikuulsama ja paremini dokumenteeritud vägivallaaktiga religioosete skulptuuride vastu Antiik-Kreekas.⁴⁴ Intsidenti puudutavad nii Thukydides, Plutarchos kui Andokides ja Diodorus Siculus⁴⁵, kuid nad jäävad rüvetamise iseloomustamisel napisõnalisteks ja annavad vandaliseerimise iseloomust vaid lakoonilisi kirjeldusi. Thukydidese järgi valisid pühaduserüvetajad lõhkumise sihtmärgiks vaid hermidenaod.⁴⁶ Üks agoraalt leitud herm ilmestab Thukydidese öeldut, sest sellel on märgata selgeid tõendeid parandustest nina piirkonnas. Rekonstruktsioon on hermi ehitamisega kaasaegne ning E. Harrisoni sõnul parandati skulptuuri suure tõenäosusega pärast 415. aasta hermidelõhkumise intsidenti.⁴⁷ Plutarchose kohaselt lõhuti aga nii hermidenaugusid kui kuju.⁴⁸ See tundub tõenäolisem, sest rüvetamist puudutab lisaks kaasaegne komöödiakirjanik Aristophanes oma näidendis „Lysistrata“. Näitekirjanik osutab tõigale, et religioosete kujude lõhkujate sihtmärgiks olid ka kivibüstide fallosed: „Ma soovitan teil oma hõlmad sulgeda: juhuks kui hermidenaavitajad teid märkavad“.⁴⁹

Thukydidese väitel järgnes hermidelõhkumisele üldine hüsteerialaine, mille põhjuseks oli ateenlaste usk, et hermidelüvetamine oli Sitsiilia ekspeditsiooni lahkumise

⁴³ Thuc. 6.27.3, 6.31.1, 6.27.1, 6.27.3.

⁴⁴ Kousser 2015: 76.

⁴⁵ Andokides ega Diodorus ei kirjelda üldse, mil viisil herme lõhuti.

⁴⁶ Thuc. 6.27.1.

⁴⁷ Harrison 1965: 144 — viidatud Kousser 2015: 80 kaudu.

⁴⁸ Plut. Alc. 18.3.

⁴⁹ Ar. Lysistrata. 1093-94 — viidatud Halliwell 1998: 135 kaudu.

valguses halb enne.⁵⁰ Kuna jumalaid ja jumalate personifikatsioon peeti eelkõige sotsiaalse korra ja stabiilsuse tagajateks, siis enne suurt sõjalist ettevõtmist võis reisijaid kaitsvate, hea õnne monumentide rüvetamine tõesti tipneda kodanike paanikaga. Plutarchose sõnul reageerisid Ateena kodanikud saabuva Sitsiilia ekspeditsiooni tõttu pühaduseotusele eriti kärevalt ning kuritegu võeti väga tõsiselt isegi nende poolt, kes tavapäraselt säärast jumalateotust võrdlemisi ebaoluliseks oleksid pidanud.⁵¹ Kivibüstide rüvetajate tabamiseks seati üles suured autasud ning Ateena avalikus nõudis tungivalt kõigi pealtnägijate: nii kodanike, välismaalaste, orjade, kui naiste tunnustusi.⁵² Üleüldise hüsteeria raamistikus pakuti Thukydidese sõnul autasusid ka kõigile neile, kel oli jagada informatsiooni ükskõik milliste muude pühaduseotuste või religioossete kuritegude kohta.⁵³ Rahvakoosolekul⁵⁴ astusidki ette tunnustajad, kes paljastasid hermide lõhkumise tagamaade asemel hoopis Eleusise müsteeriumite parodeerimise. Demeteri ja Kore'i auks peetud müsteeriume peeti religioossete pidustuste raames kahel korral aastas. Need olid ühed Ateena olulisimad religioossed pidustused, kus näidati püha saladust, mille avaldamine teistele kui asjasse pühendatud preestritele ja preestrinnadele oli surmaga karistatav pühaduseotus.⁵⁵ Thukydidese järgi viis müsteeriumite paroodiate avastamine Ateena ühiskonna arusaamisele, et mõlemad religioossed kuriteod olid toime pandud samade kurjategijate poolt ning samadel eesmärkidel.⁵⁶

Andokidese 399. aastal eKr esitatud kaitsekõne annab 415. aastal eKr toimunud sündmustest kronoloogilise ja detailsema pildi kui Plutarchose ja Thukydidese tekstid, sattumata erapooletute kirjameestega otsesesse vastuollu. Andokides väidab, et 415. aasta juunis kogunes rahvakoosolek, et arutleda Sitsiilia ekspeditsiooni viimaste ettevalmistuste üle. Sellel kogunemisel võttis sõna keegi Pythonikos ning väitis, et teab inimest (ori Andromachos), kellel on informatsiooni Eleusise müsteeriumite pilajate kohta. Üks paroodiates osalemises süüdistatutest oli Sitsiilia ekspeditsiooni peamine juht ja propageerija Alkibiades.⁵⁷ Noor ja vastuoluline riigimees, Kleiniase poeg Alkibiades kasvas pärast isa surma üles Periklese hoole all ja täiendas end Sokratese juhendamisel, jõudes juba noores eas Ateena poliitika

⁵⁰ Thuc. 6.27.3.

⁵¹ Plut. Alc. 18.3.

⁵² Välismaalastel, orjadel ja naistel ei olnud muidu lubatud rahvakoosoleku ette astuda.

⁵³ Thuc. 6.27.2.

⁵⁴ Kr. *ekklesia*.

⁵⁵ The Editors of Encyclopaedia Britannica (B) 2019.

⁵⁶ Samas. 6.28.2.

⁵⁷ Andoc. 1.11.

lavalaudadele.⁵⁸ Eleusise müsteeriumite narrimise uurimise keskmes tunnistas ori Teukros, et tal on lisaks müsteeriumite pilajate identiteedile informatsiooni hermide lõhkujate kohta.⁵⁹ Süüdistuste uurimiseks nii müsteeriumite pilamises kui hermide lõhkumises kutsuti Andokidese kohaselt kokku läbi aegade suurim uurimiskomisjon⁶⁰, mis lubas garanteerida informaatoreile immuunsuse.⁶¹

Teukros andis üles 18 religioossete kujude lõhkumisega seotud isikut. Suur osa neist mõisteti surma ning hukati, va need, kes suutsid Ateenast põgeneda.⁶² Uurimiskomisjoni liikmed Peisandros ja Charikles jõudsid Andokidese sõnul järeldusele, et hermide lõhkujateks pidi olema grupp oligarhiameelseid mehi ning pakkusid edasise informatsiooni eest 1000 drahma suurust autasu.⁶³ Tõenäosus, et kujude lõhkujaid oli rohkem kui üks, on tõesti suur, sest tuginedes Thukydidese väitele, arheoloogilistele leidudele ning kaasaegsetele vaasimaalidele teame, et Ateena linnas oli herme kõikjal ning nende kõigi rüvetamine ühe öö jooksul nõudis suuremat ning mingil määral eesmärgipäraselt tegutsevat seltskonda.

Informatsioonivoog jumalateotuse kohtuasjas ei lõppenud Teukrosegaga. Järgmisena astus tunnistusega uurimiskomisjoni ette Diokleides ning ütles, et oli juuni täiskuu ajal Dionüüsuse teatri juures näinud umbes 300-t prominentset isikut, kellest ta kuuvalgel tundis nime- ja nägupidi ära 42⁶⁴. Diokleidese sõnul pakkus kaitsekõne autori Andokidese isa, kes samuti hermide lõhkumises osales, mehele suupidamise eest autasu ning kohta uues oligarhilises valitsuses. Raha talle aga ei makstud ning seetõttu pöördus mees enda sõnul informatsiooniga uurimiskomisjoni poole. Diokleides inkrimineeris suure osa Andokidese lähisugulastest ning seetõttu palus Andokidese sõnul tema nõbu Charmides tal ametivõimude poole pöörduda, et süütu vanglast vabastada ning õiglus jalule seada.⁶⁵ Thukydides kinnitab Andokidese väiteid. Ajaloolane kirjeldab, kuidas olukorras, kus paljud hermide lõhkumises süüdistatud olid juba vangistatud, pöördus uurimiskomisjoni poole üks kinnipeetutest, kelle

⁵⁸ Evangeliou 2016: 111.

⁵⁹ Samas. 1.15.

⁶⁰ Ateenas oli üheks aastaks ametisse määratud kohtunike hulk 6000 ning Andokidese kohaselt tegelesid hermide lõhkumise ja Eleusise müsteeriumite uurimisega kõik Ateena linnriigi vandekohtunikud.

⁶¹ Andoc. 1.11, 1.17; Thuc. 6.27.2.

⁶² Samas. 1.34; vt. Lisa 1.

⁶³ Samas. 1.36, 1.40.

⁶⁴ vt. Lisa 1

⁶⁵ Andoc. 1.37-1.51.

ülelõpetust muutis kogu kohtuasja kulgu.⁶⁶ Ametivõimudega kõnelenud süüdimõistetut Thukydides küll nimepidi ei nimeta, kuid suure tõenäosusega on tegemist Andokidesega.⁶⁷

Andokides inkrimineerib hermide lõhkumises lisaks Teukrose nimetatule veel neli meest.⁶⁸ Tema sõnul oli hermide lõhkumise operatsiooni ideoloogiks keegi ateenlane Euphiletos, kes olevat pühaduseteotuse idee välja käinud ühel juunis toimunud sümposionil, kus ka Andokides kohal viibis. Mees ütleb oma kaitsekõnes, et ta olevat Euphiletosele vastu vaieldud ja palunud tal idee kõrvale heita. Sümposionilt lahkunud, kukkus Andokides oma sõnutsi hobuselt, mistõttu murdis rangluu ja mõrastas kolju ning tuli kandraamil koju toimetada. Euphiletos oli seetõttu teistele sümposionil osalejatele öelnud, et kuna Andokides nendega ülelõpetisel vandaliseerimisüritusel ühineda ei saa, lõhub ta ainult oma maja lähinaabruses (Phorbase jumalakoja kõrval) asuvad hermid. Andokides seda ei teinud, ning seetõttu olid viimased mehe sõnul ainsad kivibüstid kogu Ateenas, mida ei olnud rikutud.⁶⁹

Euphiletose eesmärgiks peetakse aristokraatidest grupile luua ühine inkrimineeriv pant, mis seoks liikmeid ning takistaks ükskõik millises situatsioonis üksteise peale kaebamist.⁷⁰ Eelmisele peatükile toetudes võib väita, et sümposionil osalenud mehed mõistsid religioosse kuriteo toimepanemisel ootava karistuse võimalikku ulatust. Seetõttu on tõenäoline, et osalejatel oli karistusega riskimiseks rohkem põhjuseid, kui lihtsalt joomingu käigus tekkinud destrukttiivne meeletus.

Uurimiskomisjon piinas informatsiooni tõepärasuse kontrollimiseks nii Andokidese kui Euphiletose orje, kes Andokidese tunnustust kinnitasid.⁷¹ Lisaks vaadati värske pilguga üle Diokleidese tunnustus ning Diodorose kohaselt kangastus uurimiskomisjonile tõsiasi, et Diokleides ei saanud hermide lõhkujaid kuuvalgel näha. Noorkuu, mis hermide lõhkumise ajal paistis, oli selleks ajaks juba kindlasti loojunud ning seetõttu oleks nii paljude vandaliseerijate kindlaks tegemine võimatu.⁷² See avastus viis Diokleidese ütluste tagasivõtmiseni ning ta kinnitas, et oli Aigina Amiantose ja Pheguse Alkibiadesega⁷³ mõjutamisel andnud

⁶⁶ Thuc. 6.60.2-6.60.3.

⁶⁷ Marr 1971: 326.

⁶⁸ vt Lisa 1.

⁶⁹ Andoc. 1.52-1.64.

⁷⁰ Lintott 2014: 134.

⁷¹ Thuc. 6.60.2-6.60.3; Andoc. 1.64-1.66.

⁷² Diod. 13.2.3-13.2.4; Rubel 2000: 171-172.

⁷³ Ei tohi segi ajada Sitsiilia ekspeditsiooni juhi Alkibiadesega.

valetunnistuse.⁷⁴ Andokides vabastati seepeale koos teiste varasemalt süüdistatutega, keda tema või Teukros ei olnud inkrimineerinud.⁷⁵

On oletatud, et Diokleidese valedel ässitajad olid meredessandi juhi Alkibiadese sõbrad, kes lootsid suure hulga tähtsate kodanike süüdistamisega kaasa tuua kohtuasja lõpetamise.⁷⁶ Alkibiadest aga tegelikult hermide lõhkumises ei süüdistatudki. Informaatorid Andromachos ja Agriste inkrimineerisid poliitiku vaid Eleusise müsteeriumite pilamises, kuid Thukydidese kohaselt samastas Ateena kodanikkond skulptuuride lõhkumise ja müsteeriumite pilamise ning pidas mõlemaid osaks ühest vandenõust, mis ei saanud toimuda ilma Alkibiadese osalemiseta.⁷⁷ Müsteeriumite pilamises mõisteti kokku süüdi 26 isikut, hermide rüvetamises ja lõhkumises saadeti eksili või hukkamisele 23 inimest.⁷⁸ Vaid neli meest: Pherekles, Euphiletos, Theodoros ja Meletos olid süüdistatud mõlemas pühaduse teotuse intsidendis. Seetõttu ei saa hermide lõhkumist ja Eleusise müsteeriumide narrimist täiesti eraldiseisvateks intsidentideks lugeda, kuid järeldada, et Alkibiadesel oli tegemist mõlemaga on pigem kaasaegsete soovmõtlemine, kui reaalne olukord.⁷⁹

Müsteeriumite pilamises ja hermide lõhkumises süüdistatutelt konfiskeeriti nende vara ning selle müügist laekunud tulud koos kurjategijate nimedega graveeriti 414. aastal mälestusmärgi (steeli) peale. Need, keda riigivõimudel ei olnud õnnestunud kinni püüda kuulutati tagaotsituteks ning nende tapmise eest võis saada ühe talendi⁸⁰ suuruse autasu. Agoraal asetsenud steeli fragmentidest selgub lisaks, missorti vara pühaduse teotajatelt konfiskeeriti. Ära võetud omandi hulgas on nimetatud 44 orja, suur hulk majapidamistarbeid, näiteks peen keraamika, väärismetallist nõud, relvad, turvised jne. Kokku müüdi pühaduse teotuses süüdimõistetute vara umbes 500-1000 talenti jagu, mis oli umbkaudu Ateena impeeriumi aastase tribuudi suurus.⁸¹

Andokidese ülestunnistuse ja Diokleidese süüdistatute vabastamisega sai hermide lõhkumise saaga laiema ühiskonna jaoks justkui lõpplahenduse. Thukydidese kohaselt tundis

⁷⁴ Andoc. 1.65.

⁷⁵ Thuc. 6.60.2-6.60.3; Andoc. 1.64-1.66.

⁷⁶ Marr 1971: 328.

⁷⁷ Andoc. 1.12, 1.16; Thuc. 6.28.2.

⁷⁸ Andoc. 1.34-35, 1.53; Dover 1970: 277-280 — viidatud Kousser 2015: 82 kaudu..

⁷⁹ Lintott 2014: 131.

⁸⁰ Üks talent oli võrdväärne umbes 25.5 kg hõbedaga.

⁸¹ IGI³421; IGI³425; IGI³426; Lewis 1966: 188 — viidatud Kousser 2015: 79 kaudu.

Ateena avalikkus ilmselget kergendust, teades, et Hermese kultuse rüvetajaid on karistatud, kuid ajaloolase jaoks jäi siiski küsitavaks Andokidese ülestunnistuse tõele vastavus.⁸² Tõenäosus, et Andokides Euphiletose juhitud aristokraatidest pühaduserüvetajate loo välja mõtles, et endale immuunsus garanteerida või oma lähisugulased vabastada jääb alles. Andokidese kaitsekõne korrelatsioon Thukydide ja Plutarhose kirjutatuga ning tõik, et uurimiskomisjon 415. aastal eKr tema ülestunnistust ka uskus, muudab Andokidese esitatud sündmuste kronoloogia hermide lõhkumise kohta aga tõenäoliseks.

⁸² Thuc. 1.60.4-1.60.5.

3. Hermide lõhkujad

Nagu eelnevast peatükist nähtub, peeti hermide lõhkumist ning Eleusise müsteeriumite pilamist Ateena ühiskonna poolt seotud intsidentideks. Pühaduserüvetajatele korraldati ühine kohtuprotsess ning süüdimõistetutelt konfiskeeritud vara kanti religioossetel kuritegudel vahet tegemata ühisele steelile. Kuna kaasaegsed neid juhtumeid täielikult ei eristanud, käsitlevad ka uurijad neid enamasti ühtse tandemina. Hermide rüvetamises ja müsteeriumite pilamises inkrimineeriti kokku üle 300 inimese. Nimeliselt on aga teada vaid 68, kellest ainult 27 kohta on võimalik leida detailsemat informatsiooni. Ülejäänud süüdistatute kohta olemasolev teave puudutab vaid kohtuasjaga seonduvat: kas süüalused vangistati, mõisteti surma, nad põgenesid või nende vara konfiskeeriti. See informatsioon ei võimalda aga teha üldistusi hermide lõhkujate identiteedi kohta.⁸³

Kõik 27, kelle kohta leidub lisainformatsiooni, on pärit jõukatest ja väljapaistvatest perekondadest ning suur enamus neist elas Ateena linnadeemides.⁸⁴ Ainult kuue süüdistatu puhul on võimalik väita, et nad olid pühaduseteotuste ajal üle 40 aasta vanad. Need olid: Alkameoni poeg Kallias, Taureas, Akumenos, Leogoras, Axiochos ja neist ilmselt kõige noorem, Kritias. Viie puhul neist on tõenäoline, et mehed sattusid kahtlusaluste hulka oma poegade või nõbude tõttu, kes hermide lõhkumisest osa võtsid. Ülejäänud hermide rüvetamises inkrimineeritud 21 isikut olid religioosseid kuritegusid toime pannes suure tõenäosusega 25-35aastased. Hermide lõhkumises ja müsteeriumite pilamises süüdistatud olid seega suures osas noored aristokraadid.

Religioosseid kuritegusid saab seostada ainult isikutega, kes ei ole konventsionaalselt usklikud. Väljakujunenud sotsiaalseid, ühiskondlikke ja religioosseid norme hakkasid esmalt vaidlustama sofistid – õpetlased, kes 5 sajandil eKr kreeka linnades jõukatele noortele hea tasu eest oma tarkust jagasid. Ühiskonna enamiku jaoks oli maailm ja selles kehtivad seadused jumalikku päritolu.⁸⁵ Sofistid, kes linnast linna ringi liikusid, panid aga tähele, et igas linnas kehtisid erinevad, vahel teineteisega vastuolus olevad seadused ning seetõttu ei saanud need

⁸³ Ostwald 1986: 329; Lisa 1.

⁸⁴ *IG I³* 421

⁸⁵ Guthrie 1969: 129.

pärineda ühest jumalikust allikast. Platoni „Seaduses“ väidab keegi tundmatu ateenlane, et sofistliku õpetuse tõttu muutuvad noored mehed jumalakartmatuteks, sest ei usu, et jumalad loomu poolest eksisteerivad või on sellised, nagu seadus neid ette kujutada käsib.⁸⁶ On teada, et 27-st seitse süüdistatut kuulusid Sokratesest ümbritsenud isikute ringi ning üheksat saab pidada haritlaseks.⁸⁷ Platoni ise ning tema kohaselt ka Sokrates olid sofistide suhtes kriitilised, kuid nende kuulajaskond langes suuresti kokku.⁸⁸ Hermide lõhkujate hulgas võis olla rohkemgi sofistide õpilasi, sest noorte 25-35aastaste meeste nooruspõlv paigutub 420-430. aastatesse, mil paljud kõrgemast sotsiaalmajanduslikust klassist noormehed sofistidega lävisid.⁸⁹ Seetõttu võib oletada, et jumalakartmatuse põhjuseks hermide lõhkujate ja Eleusise müsteeriumite parodeerijate puhul oli nende hulgas levinud sofistlik mõttelaad.

Teave süüdistatute intellektuaalse kuuluvuse või seose kohta sofistidega saab peamiselt vaid Platoni tekstidest. 27-st võib sofistideks või sofistide järgijateks lugeda üheksat meest. Kolm vanemat (Axiochos, Akumenos ja Kritias) ning neli nooremat (Alkibiades, Phaidros, Charmides, Eryximachos) pühaduse teotamistes süüdistatut on teadaolevalt olnud seotud Sokratesega. Neist on Protagorase⁹⁰ ja Phaidrosegaga⁹¹ seotud kolm: Kritias, Alkibiades ja Charmides. Ateena intelligentsi hulka võib lugeda ka Adeimantose, sest teda on kirjeldatud kuulmas Prodikost, samuti tuntud sofisti. Kuigi eelnimetatud moodustavad 27-st vaid kolmandiku on number siiski piisavalt suur, et lugeda 300st pühaduse teotuses süüdistatust olulist osa haritlasteks.⁹² Vähesele vandalitsejaid puudutavale materjalile toetudes saab seetõttu väita, et hermide lõhkujateks olid noored, varakad aristokraadid, kes liigitasid end Ateena intelligentsi hulka ning olid sofistliku mõttelaadi tõttu jumalakartmatud.

Hermide lõhkumises süüdistatute puhul teatakse nende poliitilisi vaateid enne 415. aastat eKr ainult Andokidese kohta. Enne 415. aastat oli mehel Plutarchose kohaselt alamklasside vihkaja ja oligarhi maine.⁹³ Informatsiooni poliitiliste vaadete kohta üleüldiselt

⁸⁶ Plat. Nom. 10.889e -10.890a; Sinclair 2010: 48.

⁸⁷ Ostwald 1986: 329-330.

⁸⁸ Kerferd 1981: 1.

⁸⁹ Ostwald 1986: 329-330; 549.

⁹⁰ Platoni Sokratese järgi nende generatsiooni kõige targem mees, sofist ja Sokratese sõber. (Plat. Prot. 309d, 311e)

⁹¹ Samuti Sokratese sõber, tuntud sofist ja Ateena intelligentsi oluline liige. (Plat. Phaedrus. 244a, 227a-228a; Plat. Symp. 176d, 178a-180b.)

⁹² Ostwald 1986: 549.

⁹³ Plut. Alc. 21.1.

on 13 inimese kohta ning 11 neist ilmutavad pärast 415. aastat eKr vastumeelsust demokraatia suhtes.⁹⁴ Alkibiadest ja Adeimantost võib paremal juhul pidada oportunistideks, keda sellised põhiseaduslikud nüansid nagu oligarhia või demokraatia väga ei huvitanud, kuid Adeimantosele tõi selline tuuleliplus hiljem kaasa riigireetmise süüdistuse. Oligarhia- või spartameelseteks võib pidada eelkõige Kritiast, Meletost ning samuti Euphiletost ja Menestrast. Antidemokraatlikku meelsust on võimalik tuvastada Axiochose, Charmidese, Lysistratuse, Eukratese ja Alkibiades Phegousiosise puhul. Diognetus võis isegi kuuluda 411. aasta eKr oligarhilise riigipöörde ajal Neljasaja hulka.⁹⁵

Demokraatiavastased vaated olid levinud ka sofistide seas. Sofist Gorgias täheldab, et kuna seadused ei pärine jumalikust allikast, vaid on inimeste loodud, siis nende eesmärgiks on rahvast targemate, tugevamate ja paremate indiviidide eest kaitsta.⁹⁶ Surudes silmapaistvamatele kodanikele peale võrdsuse pritsiipi, piirab Ateena kodanikkond ja demokraatlik rahvakoosolek Gorgiase arvates paremate indiviidide võimalusi, kellel muidu oleks võimalik elus palju kaugemale jõuda.⁹⁷ Sofistid pidasid demokraatlikku riigikorda seega nõrkade valitsusvormiks, mis haritud ja auahnete noorte aristokraatide ambitsioonidele piirid seadis. Eelnevale tuginedes saab väita, et suur osa hermide lõhkujatest suhtusid demokraatiasse kriitiliselt ning nende hulgas võis olla oligarhia pooldajaid või vähemalt demokraatia vastaseid juba enne pühadusetootuse toimepanemist ning Sitsiilia ekspeditsiooni läbikukkumist. Selle põhjuseks võis olla noorte aristokraatide hulgas levinud sofistlik mõtteviis, mis deklareeris, et tugevamate ülesanne on domineerida nõrgemate üle. Hermide lõhkujateks oli seega suurem grupeerung peamiselt noori, jõukaid ja sofistliku haridusega kodanikke, kellest paljud pärast 415. aastat eelistasid rahva võimule vähemate võimu.

⁹⁴ Ostwald 1986: 328-330.

⁹⁵ Samas. 449-450.

⁹⁶ Plat. Gorg. 483e; Sinclair 2010: 48; Ostwald 1986: 249.

⁹⁷ Plat. Gorg. 483a-486d.

4. Hermide lõhkumise eesmärgid

Suure osa Ateena linnaruumi hermid lõhkumise laiemaks eesmärgiks pidi olema avalikkuse tähelepanu äratamine. Vastupidiselt Eleusise müsteeriumite pilamisele, mida harrastati kinnistes ruumides ja salaja, oli hermid rüvetamine juba järgmisel hommikul kogu Ateena ühiskonnale teada.⁹⁸ Samuti olid pühadusetootajad teadlikud ekspeditsiooni lähetamisest Sitsiiliasse, hermid tähendusest seoses Hermese, jumalate sõnumitooja ja reisijate kaitsjaga ning faktist, et religioosete kujude rüvetamisele järgneb usutavasti kohtuprotsess.

Plutarchos annab hermid lõhkumisele kolm seletust. Esiteks peab ta võimalikuks, et hermid lõhkumise eest võisid olla vastutavad Korintose elanikud, kes tahtsid takistada Sitsiilia ekspeditsiooni seilamist, et kaitsta oma kolooniat Sürakuusat. Tõenäosus, et pühaduserüvetamise võisid toime panna korintlased, oli aga juba kaasaegsete jaoks väike ning seetõttu viimast selles töös põhjalikumalt analüüsima ei hakata. Ekspeditsiooni takistamise tagamõttel religioosete kujude lõhkumine jääb aga ka ilma korintlaste osaluseta üheks pühadusetõotuse võimalikuks seletuseks. Teiseks võis nii Plutarhose kui Thukydidease arvates olla hermid lõhkumise põhjuseks demokraatliku riigikorra kukutamine. Kolmandaks võisid Plutarhose kohaselt olla hermid rüvetamise eest vastutavaks noored, keda ärgitas lõhkuma lihtsalt kange vein.⁹⁹

Järgnevates alapeatükkides analüüsitakse Plutarhose antud seletusi põhjalikumalt. Esimene alapeatükk keskendub ekspeditsiooni takistamise võimalustele ning kaasaegsetele, kellel võis olla motiiv mereretke saboteerimise eesmärgil herme lõhkuda. Teine alapeatükk süveneb demokraatia kukutamise ja oligarhilise riigipöörde teostamise eesmärgil läbi viidud religioosete kujude rüvetamise võimalusse ning kolmas keskendub noorte aristokraatide grupeeringutele *hetairiai*, ning nende meelsuse avamisele seoses demokraata kukutamise, Sitsiilia ekspeditsiooni, Ateena religiooni ning hermidega.

⁹⁸ Rubel 2000: 80

⁹⁹ Plut. Alc. 18. 3-18.4; Thuc. 6.27.3

4.1 Sitsiilia ekspeditsiooni takistamine

Hermide lõhkumine toimus Thukydidese kohaselt oma aja suurima, pikima ja kallima militaaroperatsiooni, Sitsiilia ekspeditsiooni seilamise tarvis vaja minevate ettevalmistuste ajal. Just seetõttu pidas Ateena kodanikkond nii Thukydidese kui Plutarchose kohaselt kivibüstide lõhkumist mereretke jaoks halvaks endeks, sest see võis pahandada jumalaid ning viia ekspeditsiooni läbikukkumiseni.¹⁰⁰

Thukydidese “Peloponnesose sõja ajaloo” põhjal dateeritakse hermide rüvetamist juuni lõppu või juuli algusesse 415. aastal eKr.¹⁰¹ Kuna Diokleidese väide, et ta nägi vandaliseerijaid täiskuu ajal lükati uurimiskomisjoni poolt ümber, siis suure tõenäosusega toimus pühaduserüvetamine noorkuu ajal.¹⁰² Seda väidet toetavad samuti Plutarchose ja Diodorose kirjeldused.¹⁰³ Kui dateerida hermide lõhkumine noorkuu paistmise aega, siis paigutub see kas mai lõppu või juuni algusesse.¹⁰⁴ Hermide rüvetamine paar kuud enne Sitsiilia ekspeditsiooni oodatavat lahkumist teeb vandaliseerimise mereretke takistamise eesmärgil küllalt tõenäoliseks, sest sellisel juhul oleks sõjaretke jaoks tehtud ettevalmistuste tagasipööramine lihtsam olnud. Kaasaaegsete tunnistusi ning hermide lõhkumise oletatavat kuupäeva arvestades, muutub mereretke ümbritsev poliitiline ja religioosne kontekst veelgi olulisemaks kuriteo võimalike eesmärkide väljaselgitamisel.

Sitsiilia ekspeditsioon sai alguse Ateena liitlase, Sitsiilia linnriigi Segesta abipalvega.¹⁰⁵ Segesta oli sattunud sõjalisse konflikti oma naaberlinna Selinusega, kes oli omakorda liidus Sitsiilia tugevaima linnriigi Sürakuusaga. Sürakuusa ja Selinuse ühise sõjalise survestamise tõttu pöördusid segestlased 416. aastal eKr Ateena poole, meenutades neile varasemalt (427-424. aastatel eKr) sõlmitud liidu- ja vastastikuse abistamise lepinguid Sitsiilia kreeka linnadega.¹⁰⁶ Thukydidese kohaselt oli Segesta parimaks argumendiks ateenlaste veenmisel tõik, et kui sürakuusalasi lastakse Sitsiilias korralekutsumata tegutseda, võib viimane viia

¹⁰⁰ Thuc. 6.27.3, 6.31.1; Plut. Alc.18.3-18.4

¹⁰¹ Ostwald 1986: 323.

¹⁰² Andoc. 1.38.

¹⁰³ Plut. Alc . 20.8; Diod. 13.2.4.

¹⁰⁴ Ostwald 1986: 323.

¹⁰⁵ Thuc. 6.31.1.

¹⁰⁶ Brice 2013: 623.

linnriigi piiride laienemiseni kogu saare ulatuses ning sellisel juhul oleks Sürakuusa juba otseseks ohuks Ateena impeeriumile.¹⁰⁷

Thukydidese sõnul oli ekspeditsiooni toetavate riigimeeste tegelikuks eesmärgiks liitlaste abistamise kattevarjus kogu Sitsiilia domineerimine ning personaalse kasu saamine.¹⁰⁸ Ka Hermokrates, Sürakuusa tollane juht, väidab Thukydidese kohaselt, et mereretke eesmärgiks ei olnud mitte lojaalsus liitlastele, vaid ateenlaste ahnus.¹⁰⁹ Ahnus iseloomustab Thukydidese arvates hästi Ateena välis- ja sisepoliitikat ning Sitsiilia ekspeditsiooni ümbritsevat. Ajaloolane võrdleb Periklese ühemehepoliitikat mereretke juhtide demagoogilise, rahvakoosoleku ja kodanikkonna poolehoidu võita üritava poliitilise strateegiaga. Ahnus ja võitlus rahva poolehoiu nimel viis tema hinnangul rumalate poliitiliste otsusteni ning Peloponnesose sõja kaotamiseni.¹¹⁰ Thukydidese järgi paljastas Sitsiilia ekspeditsioon esmakordselt demokraatia olulisima nõrkuse: konstitutsionaalne võim halvasti informeeritud rahvamassi (või selle heakskiitu teenida üritavate juhtide) käes on kergesti mõjutatav.¹¹¹

Thukydides ei väida tegelikult, et hermidelõhkumise ülim eesmärk oleks olnud ekspeditsiooni takistamine.¹¹² Martin Ostwald peab viimase põhjuseks asjaolu, et peaaegu kogu rahvastik tundus Sitsiilia mereretke toetavat ning kodanikkond ei pidanud võimalikuks, et keegi võiks sellele vastanduda.¹¹³ Paljuski läbimõttlemata ekspeditsiooniplaani laialdast toetust võib üheltpoolt põhjendada Thukydidese väide, et ateenlastel oli Sitsiilia saare suurusel ja selle elanikkonna arvust vähe teadmisi. Kodanikkond suhtus äraolevalt tööka, et Sitsiilia saar on mõõtmetelt suurem Peloponnesose poolsaarest ning tõsiasi, et Sürakuusa linnriik võis tugevuselt Ateenaga võistelda.¹¹⁴

Teisalt oli mereretke populariseerimisel oluline roll Alkibiadesel. Alkibiades lõi kiilu vanade ja noorte rahvakoosoleku liikmete vahele. Tema aatekaaslased mõjutasid rahvakoosoleku Sitsiilia ekspeditsiooni vastaseid väheseid liikmeid ideega, et kodanikkond

¹⁰⁷ Thuc. 6.6.2.

¹⁰⁸ Samas. 6.6.1, 8.4.

¹⁰⁹ Samas. 4.61.3.

¹¹⁰ Thuc. 2.65.

¹¹¹ Ostwald 1986: 317-321; Balot 2001:160

¹¹² Thuc. 6.27.3.

¹¹³ Ostwald 1986: 324.

¹¹⁴ Thuc. 6.6.1; Ferguson 1927: 283.

hakkab neid sõjavastasuse tõttu argpüksteks pidama.¹¹⁵ Alkibiades oli ekspeditsiooni populariseerimisel veel niivõrd edukas et, meredessanti toetati ka siis kui mõisteti ettevalmistuste ulatust ja maksumust.¹¹⁶ Samas võis rahvakoosolekut majanduslike küsimuste puhul rahustada ka asjaolu, et Segesta linnriik lubas katta suuremas osas sõjaga kaasnevad kulud. Linnriigi finantsilise võimekuse kindlakstegemiseks saatsid ateenlased Segestasse mitmeid saadikuid ning uurisid kohapealset konfliktikollet ja linnriigi militaarset valmisolekut. Segesta lubadused said 415. aasta kevadeks ka kinnitust, kuid Thukyidese kohaselt osutusid need sõjakäigu jooksul põhjatuteks ja ebaõigeteks.¹¹⁷

Rahvakoosoleku liikmete hulgas esines aga ka sõjaretke vastaseid meeleolusid, hoolimata Thukyidese väitest, et keegi ei olnud ekspeditsiooni vastu. Nikias, üks kolmest valitud sõjakäigu juhust, esines rahvakoosoleku ees tugevalt ekspeditsioonivastaste ja Alkibiadest mahategevate kõnedega.¹¹⁸ Rahvakoosolek jagunes seetõttu ekspeditsiooni pooldajateks ning mereretke vastasteks, keda oli Alkibiadese idee pooldajate kõrval silmnähtavalt vähem.¹¹⁹ Nikias esindas teatud osa rahvakoosoleku vaateid ning seetõttu saab sõjaretke vastaseid hermide lõhkumises ja ekspeditsiooni saboteerimises kahtlustada. Võimalus, et herme rüvetanud grupeeringu eesotsas oleks seisnud Nikias on siiski ebatõenäoline, sest mees oli erakordselt jumalakartlik.¹²⁰ Seda tõestab Thukyidese ümberjutustus sõjast Sitsiilias, milles kirjeldab, kuidas väejuht kuuvarjutuse tõttu pealetungi 27 päevaks peatas, sest arbujaate ennustuste kohaselt oleks ta muidu ekspeditsioonile kaela tõmmanud jumalate viha.¹²¹

Kaasaaegsed pidasid hermide lõhkumisega seotuks hoopis Alkibiadest. Thukyidese kohaselt samastati Eleusise müsteeriumite pilamise süüdistus Alkibiadese puhul hermide lõhkumisega ning viimaseid peeti osaks vandenõust demokraatia vastu.¹²² Kuigi Alkibiadest hermide pilamises tegelikult ei süüdistatud, oli suure tõenäosusega nii müsteeriumite pilamises kui hermide lõhkumises osaline kindlasti üks Alkibiadese sõber ja mõttekaaslane:

¹¹⁵ Thuc. 6.13.1

¹¹⁶ Thuc. 6.24.2; Ostwald 1986: 324-325.

¹¹⁷ Thuc. 6.6.2- 6.6.3; 6.8.1-6.8.2.

¹¹⁸ Thuc. 6.8-6.27

¹¹⁹ Ostwald 1986: 321.

¹²⁰ Ostwald 1986: 324-325

¹²¹ Thuc. 7.50.4

¹²² Andoc. 1.12, 1.16; Thuc. 6.28.2.

Demostratos.¹²³ Ajaloolane K.J Dover läheb veelgi kaugemale ning väidab, et müsteeriumite pilamises ja hermide lõhkumises osalenud olid olulises mahus kas otseselt või sofistide ringkonna kaudu Alkibiadesega seotud.¹²⁴ Tõenäosus aga, et Alkibiades ja tema toetajad Sitsiilia ekspeditsiooni ohtu seaksid, on väga väike. Pühaduseetustes süüdistatud võisid küll Alkibiadesega seostatavad olla, kuid vettpidavaid motiive oma poliitilise võidu õõnestamiseks on Alkibiadesel 415. aasta kontekstis keeruline leida.

Oluline asjaolu, mis samuti võis panna Ateena kodanikkonda seostama hermide lõhkumist ja müsteeriumite pilamist Sitsiilia ekspeditsiooni õõnestamisega on tõik, et Eleusise müsteeriumi üheks keskseteks jumalusteks Demeteri kõrval oli Kore ehk Persephone, keda seostatakse eelkõige Sitsiilia saarega. Plutarchose järgi oli Sitsiilia Persephone'ile püha, sest saar oli kohaks, kus Hades ta röövis. Samuti andis allmaailma jumal Sitsiilia hiljem Persephonile pulmakingiks.¹²⁵ Religioonitundlikud ateenlased, kes juba hermide lõhkumist ekspeditsioonile halva õnne ennustajaks pidasid, võisid pärast müsteeriumite pilamise ilmsiks tulemist selles veelgi kindlamad olla. Sitsiiliaga seotud jumalanna riituste parodeerimine ei saanud mereretkele head ennustada ning see võis samuti olla asjaolu, mis kaks erinevat pühaduseetust kodanikkonna jaoks sidus.

Ainsad, kellel kaasaegsete allikate järgi oleks hermide lõhkumiseks motiiv olnud, olid Nikias ning tema Sitsiilia ekspeditsiooni vastast meelelaadi jagavad rahvakoosoleku liikmed. Kuid nagu eelnevalt mainitud, olid nad pühaduseetuseks liialt jumalakartlikud. Lisaks neile ei ole teada ühtegi rühmitust, kes oleks avalikult või tõenäoliselt Sitsiilia meredessandile vastu seisnud. Aristokraadid olid kaasatud varasematesse katsetesse kehtestada kontroll Sitsiilia saare üle ning seetõttu ei tundu kampaaniale vastanduvat ka Ateena kodanikkonna ülemkiht.¹²⁶ Sitsiilia ekspeditsiooni otseste vastaste puudumise põhjustel võisidki nii Thukydides, Plutarchos kui Diodoros hermide lõhkumise eesmärgiks pidada hoopis demokraatliku riigikorra kukutamist ning oligarhia kehtestamist.¹²⁷

¹²³ Ostwald 1986: 322

¹²⁴ Dover, HCT 4.283 – Viidatud Nails 2002: 14 kaudu.

¹²⁵ Plut. Tim. 8.

¹²⁶ Ostwald 1986: 325.

¹²⁷ Thuc. 6.27.3; Plut. Alc. 18. 3-18.4; Diod. 13.2.3.

4.2 Demokraatia kukutamine

Nagu eelnevalt mainitud, pidas Thukydides kiviskulptuuride rüvetamist osaks vandenõust korraldada revolutsioon ning kukutada demokraatia.¹²⁸ Põhjus, miks Ateena kodanikkond Thukydides hinnangul religioossete kujude lõhkumist oligarhilise riigipöörde katsega veel enne kui süüdlased olid välja selgitatud seotuks pidas, jääb allikat lugedes selgusetuks. Thukydides lisab vaid, et Ateena rahvas mäletas veel, kui rõhuvaks oli muutunud Peisistratose ja tema poegade aegne türannia.¹²⁹ Tuginedes peatükis „Herimid kreeklaste religioonis“ väidetule olid Hermesele pühendatud kivibüstid ateenlaste jaoks aga juba enne 415. aastat eKr seotud riikluse ja demokraatliku riigikorraga. Seda toetab tõik, et umbes 476. aasta paiku eKr püstitati pärslastega peetud Eioni lahingu võidu auks agoraale „Kimoni hermide“ nime all tuntud kolm sakraalset skulptuuri. Aischines ütleb, et herme lubati püstitada vaid juhul, kui nende peale ei graveerita sõjaväe juhtkonna nimesid. Skulptuuride eesmärgiks seati austuse avaldamine kõigile Ateena kodanikele, kes lahingus osalesid, mitte ainult poliitilisele administratsioonile ning seetõttu kannavad Kimoni hermid seost demokraatliku riigikorraga.¹³⁰

Pärast esimeste süüdlaste väljaselgitamist muutub hermide lõhkumine oligarhilise riigipöörde katse eesmärgil tõenäolisemaks, sest nagu peatükis „Hermide lõhkujad“ öeldud, olid vandaliseerijateks noored aristokraadid, kellest vähemalt üht võis juba 415. aastal eKr demokraatiavastasusega seostada. Kindel on see, et religioossete kujude rüvetamisele 415. aastal mingit tsiviilkonflikti ei järgnenud ning oligarhilise riigipöördeni läks aega veel peaaegu kolm aastat.¹³¹ Oluline on aga välja selgitada, milliseks oli kujunenud demokraatiavastasuse iseloom 415. aastaks ning kas riigipööre oleks opositsiooni tingimustes võimalik olnud.

Periklese võimuperioodil ei peetud võimaliku oligarhilise riigikorra üle dispuuti, kuid sellest hoolimata oli ka tema valitsusajal olemas mõningane siseriiklik aristokraatlik opositsioon. Periklese surma järel kaotas linnriik oma kauaaegse karismaatilise juhi ning talle võrdväärset mantlipärijat ei olnud kuskilt võtta. Riigimehe surm 429. aastal eKr, käimasolev Peloponnesose sõda ning muudatused maksupoliitikas viisid Ateena demokraatliku

¹²⁸ Thuc. 6.27.3

¹²⁹ Samas. 6.53.3.

¹³⁰ Aeschin. 3 183.

¹³¹ Rubel 2000: 88.

opositsiooni tugevnemiseni ning tõid avalikuse ette üha rohkem demokraaliku korra kritiseerijaid.¹³²

Periklesejärgne Peloponnesose sõja periood lõi kiilu rikaste ja vaeste vahele, kes olid sunnitud võitlema väheste olemasolevate ressursside pärast. Kodanikud hakkasid end identifitseerima üha enam oma sotsiaalmajandusliku kuuluvuse, kui kodanikustaatuse järgi.¹³³ Peloponnesose sõja raamistikus kehtestati 428. aastal Ateenas lisaks kurnav kinnisvaramaks¹³⁴, mis väidetavalt lükkas maksukoormuse kinnisvaraomanike ehk rikkama elanikkonna õlule ning suurendas veelgi lõhet rikkama ja vaesema elanikkonna vahel.¹³⁵ Demokraatiavastane poliitiline essee, mis on omistatud Xenophonile, kuid ilmselt kirjutatud mõne teise 5. sajandi Ateena aristokraadi poolt (tõenäoliselt vahemikus 428-424 eKr) väidab, et periklesejärgsel sõja perioodil olid kõige suuremad kannatajad maaharijad ja rikkad.¹³⁶ Rikastel olid Pseudo-Xenophoni järgi sissetulekuallikad enamasti Ateena linnamüüridest väljaspool ning seetõttu kannatasid nad sõdades proportsionaalselt rohkem, sest vaenlaste väesalkadel oli linnamüüridest välja jäävat lihtsam röövida ja riisuda. Otsustusõigus langes demokraatlikus linnriigis aga “keskklassist” enamusele, kelle varad jäid sõjategevuses enamasti puutumata. Seepärast on Pseudo-Xenophoni järgi rikkamate Ateena kodanike hulgas alati soodumus demokraatia vastasuseks.¹³⁷

Kümne aasta jooksul pärast Periklese surma levib arusaam, et demokraatlik riigikord ja Ateena ühtsuse rõhutamine on vaid fassaad, mille taga võimuladvik kodanikkonda röövib või nende arvelt rikastub.¹³⁸ Lisaks eemaldus linna aristokraatia üha enam demokraatlikest protsessidest ning alamklassid muutuvad veelgi vaenulikumaks rikka kodanikkonna suhtes. Ülemklassid pidasid demagoogide populistlikku poliitikat ja ühiskonnaga manipuleerimist laiduväärseks ning kritiseerisid Ateena välispoliitikat ja selle parasitlikku suhtumist liitlasriikidesse. Demagoogide eestvedamisel olid sotsiaalmajanduslikult nõrgemad kodanikud juba 420. aastatel kahtlustanud ülemklasse vandenõudes ja türanniakatsetes. Süüdistusi peeti sel ajal küll alusetuteks, kuid oluline on tõik, et samasugused süüdistused ei tundunud 415.

¹³² Lintott 2014: 129.

¹³³ Balot 2001: 185.

¹³⁴ Kr. *eisphora*

¹³⁵ Balot 2001: 181.

¹³⁶ Lintott 2014: 129-130.

¹³⁷ Ps. Xen. Const. Ath. 2.14- 2.15

¹³⁸ Balot 2001:200.

aastal eKr enam ülepaisutatud kuulujuttudena. Just suurenenud lõhed demokraatlike institutsioonide ja ülemklassi vahel võisid pühaduseteotuse paisutada suureks kriisiks.¹³⁹

Oluline on aga märkida, et reaalsed kahtlused, et hermide lõhkumine ja Eleusise müsteeriumite pilamine olid osa oligarhilisest riigipöördekatsest tekkisid kodanikkonna seas alles pärast Alkibiadese vastu esitatud süüdistuste päevavalgele tulekut.¹⁴⁰ Aleksander Rubeli sõnul hakkasid radikaalsed demokraadid Peisandros, Charikles ja Androkles pärast Alkibiadese osaluse avastamist müsteeriumite pilamises ja kahtlustamist hermide lõhkumises juurutama oligarhilise riigipöörde narratiivi.¹⁴¹ Riigipöördekatse muutub ateenlaste jaoks seejärel ainsaks mõistlikuks seletuseks pühaduseteotuse toimepanekule. Samuti võis nii Thukydides, Plutarchost, Diodorus Siculust kui Ateena ühiskonda riigipöördekatse võimalikuses veenda ühe peamise süüdistatu poliitiline taust: Andokides oli nagu peatükis “Hermide lõhkujad” välja toodud, juba enne 415. aastat tuntud kui alamklasside vihkaja.

Kuigi kaasaegsete allikate kohaselt ning hermide lõhkujate isikuid uurides võisid demokraatia vastased meeolud Ateena ühiskonna ülemkihtides olla kanda kinnitanud, ei järgnenud pühaduseteotusele tsiviilkonflikt. Thukydidese kohaselt rahustasid Andokidese ülestunnistus ja Alkibiadese pakkumine müsteeriumitega seotud kohtuasi enne Sitsiilia ekspeditsiooni lahkumist lahendada Ateena ühiskonda.¹⁴² Ateenlased oleks justkui unustanud demokraatiavastase vandenõu võimalikkuse. Samuti puuduvad tõendid riigipöörde kavatsustest enne 411. aastat eKr.¹⁴³ Näitamaks miks hermide rüvetamisele konflikti ei järgenud, miks kodanikkond vahejuhtumi nii kiiresti unustas ning miks oligarhiline riigipööre oleks peaaegu kindlasti läbi kukkunud, tuleks 415. aasta olusid võrrelda 411. aasta aristokraatlikule putšile eelnenud sündmustega.

413. aastaks haledalt läbi kukkunud Sitsiilia ekspeditsioon oli olulisimaks süttikuks demokraatiavastase levimisel. Kui uudised kaotusest Sitsiilias Ateenasse jõudsid, tabas kodanikkonda paanika ning süükoorem langes Ostwaldi sõnul demokraatlikele institutsioonidele.¹⁴⁴ Rahvakoosolek oli eiranud Nikiase hoiatusi ekspeditsiooni suhtes ning

¹³⁹ Ostwald 1986: 326-327.

¹⁴⁰ Samas: 326.

¹⁴¹ Rubel 2000: 83.

¹⁴² Thuc. 1.60.4-1.60.5.

¹⁴³ Rubel 2000: 87-88.

¹⁴⁴ Ostwald 1986: 337.

lasti müsteeriumite pilamises süüdistatud Alkibiadesel kõigepealt koos laevastikuga Sitsiiliasse purjetada, et ta siis vaid lühikest aega hiljem tagasi kutsuda.¹⁴⁵ See viis Alkibiadesse koostööle Spartaga, mis Ateena kaotusi sõjas veelgi suurendas ning kui oli õige aeg laevastik Sitsiiliast tagasi kutsuda, saatis Ateena rahvakoosoleku otsusel rindele abivägesid.¹⁴⁶ Need rahvakoosoleku otsused süvendasid mereretke läbikukkumise tõenäosust ning viisid koosmõjus demokraatlike institutsioonide populaarsuse langemiseni ning Ateena impeeriumi ressurside väljakurnamiseni.

Isegi sellises keerulises poliitilises ja majanduslikus olukorras suutis Ateena linnriik peaaegu kaheks aastaks säilitada näilise stabiilsuse. 413. aastal nimetati ametisse küll 10-st vanemast kodanikust koosnev kogu *probouloi*, kelle ülesandeks oli arutleda sise- ja välispoliitilistel teemadel, et kalkuleerida, mis oleks riigile keerulises poliitilises olukorras parim tegutsemisviis, kuid selle ametisse nimetamine ei muutnud riigikorda oligarhiliseks.¹⁴⁷ *Probouloi* kohalolu piiras küll demokraatlike institutsioonide tegevust ning tavapärase põhiseaduse raamistikus ei oleks saanud seda ametisse nimetada, kuid oma olemuselt ei olnud tegemist oligarhilise institutsiooniga.¹⁴⁸ Ateena demokraatiat iseloomustab seega isegi niivõrd keerulises olukorras tugev poliitiline stabiilsus.

Alles 411. aastal eKr tekkis Ateena linnriigis tegelik oligarhiline opositsioon Samose partei näol. Samosel asunud mereväebaasis tegi Alkibiades, kes pärast suhete halvenemist Spartaga oli hakanud koostööd tegema Pärsia kuningaga, mõjukatele oligarhiameelsetele sõjaväe juhtidele ettepaneku kukutada Ateenas demokraatia.¹⁴⁹ Alkibiades pidi uuele linnriigi juhtkonnale tagama Pärsia kuninga toetuse edasises Peloponnesose sõjas. Mehe eesmärk ei olnud Samose parteid toetades aga mitte uue riigikorra kehtestamine, vaid soov Ateenasse naasta.¹⁵⁰ Oligarhiline rinne eesotsas liidri Peisandrosega¹⁵¹, sõitis Samoselt Ateenasse ning ühendas linnriigi aristokraatlikud vennaskonnad demokraatiavastases koostöös.¹⁵² Ateena rahvakoosolekul esitasid oligarhid oma uue poliitilise programmi ning veensid kodanikkonda,

¹⁴⁵ Thuc. 6.20.1-6.25.1, 6.29.1-6.29.3, 6.61.1, 6.61.4.

¹⁴⁶ Plut. Alc. 23; Thuc. 7.15.1, 7.16

¹⁴⁷ Thuc. 8.1.1-8.1.3; Diod. 12.75.4; Aristot. Const. Ath. 29.2.

¹⁴⁸ Ostwald 1986: 339.

¹⁴⁹ Thuc. 8.47; Plut. Alc. 24.5.

¹⁵⁰ Thuc. 8.47.1, 8.48.1-8.48.2.

¹⁵¹ Eelnevalt nimetatud seoses hermide lõhkumise ja Eleusise müsteeriumite pilamise kohtuprotsessiga ning kirjeldatud kui radikaalset demokraati.

¹⁵² Aristot. Pol. 5.1304b; Thuc. 8.54.4.

et ainult juhul, kui Ateena oma demokraatlikku põhiseadust piirab on neil võimalus loota Pärsia kuninga abile.¹⁵³ Rahvakoosolek nõustus seepeale demokraatia kukutamise ning võimu andmisega neljasajale mehele oligarhilise riigikorra väljatöötamiseks.¹⁵⁴

415. aastal eKr oleks 65-st või isegi 300-st inimesest koosnenud oligarhiameelsel grupil olnud keeruline või isegi võimatu sellist riigipööret läbi viia. Linnriigis ei olnud levinud nii laialdast demokraatiavastasust, mida võis sütitada vaid Sitsiilia ekspeditsiooni läbikukkumine. Samuti kestsid 415. aasta suvel mereretke läbiviimiseks vajalikud ettevalmistused. Laevad olid sadamas ning sõdurid linnas, inimesed olid ahnusest ja edulootusest hüpnotiseeritud ning putš oleks suure tõenäosusega läbi kukkunud. Olulisem on hoopis linna reaktsioon pühaduse teotusele, mis näitab rohkem kodanikkonna hirmu demokraatia kaotuse ees, kui lõhkujate soovi kehtestada oligarhia.¹⁵⁵

Peloponnesose sõja tõttu lõhestunud ühiskonnas oli tekkinud umbusaldus vaesema ja rikkama sotsiaalmajandusliku kihi vahel. Ühiskonna jõukam ja haritum osa kahtles demokraatliku valitsemisviisi pädevuses ja arvustas demagooge rahva manipuleerimise pärast ning ühiskonna alamkiht luges aristokraatide vähematessegi kriitikanootidesse demokraatliku riigikorra arvel nende valmisoleku riigipöördeks. Sellises keerulises sotsiaalmajanduslikus olukorras võis Ateena rahvakoosolekule tunduda hermide lõhkumine ja Eleusise müsteeriumite pilamine osana kõrgema ühiskonnaklassi vandenõust kukutada demokraatia.

Samas jätvavad kaasaegsed allikad alles ka teistsuguse tõlgendusvõimaluse. On tähelepanuväärne, et noori ja jõukaid Ateena kodanikke, kes võisid tõepoolest olla demokraatia vastaselt meelestatud, ei mõistetud süüdi mitte riigireetmises vaid pühaduse teotuses, vaatamata kaasaegsete kirjanike kindlatele väidetele, et kogu ühiskond pidas religioosseid kuritegusid osaks oligarhilisest vandenõust.¹⁵⁶ See asjaolu võib olla tõenduseks, et suure osa Ateena inimeste jaoks oli hermide lõhkumise puhul tegemist siiski konkreetselt religioosse kuriteoga. Toimepanijate motivatsiooniks võidi lugeda lihtsalt eesmärgipärast purjus vandaalitsemist, sest sümposionite järel tänavatel laaberdamine oli Ateenale omane kultuuriline fenomen.¹⁵⁷

¹⁵³ Thuc. 8.53.1; Aristot. Const. Ath. 29.2.

¹⁵⁴ Thuc. 8.53-8.54.

¹⁵⁵ Ostwald 1986: 323, 333.

¹⁵⁶ Rubel 2000: 79

¹⁵⁷ Samas. 89.

4.3. Hetairiate eesmärk

Plutarchos väidab oma tekstis „Alkibiadese elulugu“, et kuigi valdav enamik rahvastikust pidas hermide lõhkumist seotuks vandenõuga kukutada demokraatia, siis oli ka neid, kes lugesid religioosset kuritegu noorte purjus meeste tembuks.¹⁵⁸ Nagu eelnevas alapeatükis mainitud, oli sarnast tänavatel laamendamist toimunud ka varasemalt ning Rubel peab viimast isegi Ateenale omaseks kultuuriliseks fenomeniks.¹⁵⁹ Seda väidab ka Thukydides, kui mainib, et hermide lõhkumiset puudutava informatsiooni asemel jagasid tunnistajad rahvakoosolekuga teavet hoopis Eleusise müsteeriumite pilamise ja varasemalt toimunud religioossete kujude rüvetamise kohta.¹⁶⁰ Tõika, et pühade kujude ning isegi hermide lõhkumine ei olnud iseloomulik vaid 415. aastale, kinnitab ka üks 470. aastatesse dateeritav vaasimaal, millel kirvega satüür üht hermi ründab.¹⁶¹

Religioossete kujude lõhkumine ja muu pühaduseteotus öistel Ateena linnatänavatel ei olnud seega 415. aastal eKr esmakordne omataoline ning purjus noored aristokraadid võisid piduses meeles võrdlemisi ebahärrasmehelikult käituda. Platon kirjeldab oma tekstis „Pidusöök“, kuidas ühtäkki keset sümposiooni koputati Agathoni maja välisuksele nii kärarikkalt nagu seda teevad vaid joobunud ja riiakad mehed. Agathon lausub oma teenijannale seepeale, et külalised tuleks sisse lasta vaid juhul kui tegemist on lähedastega, vastasel korral peab naine neile ütleva, et majas ei toimu mingit pidu ning inimesed hakkavad juba lahkuma. Selgub, et tegemist on Alkibiadese ja tema sõpradega, kes olid juba pooleldi majja sisse trüginud.¹⁶² Kuigi pidused külalised võetakse Agathoni majja vastu, viitab tekstilõik tõsiasjale, et noored purjus aristokraadi võisid endaga kaasa tuua suure hulga ebameeldivusi, segadust ja destruktsiooni.

Peatükkidele „Hermid kreeklaste religioonis“ ning „Hermide lõhkumine“ toetudes saab väita, et täiesti organiseerimatult ei oleks purjus kõrgemast sotsiaalsest klassist meestel olnud võimalik kõiki Ateena linnaruumi herme lõhkuda. Seltskond pidi tegutsema mingil määral

¹⁵⁸ Plut. Alc. 18.4.

¹⁵⁹ Rubel 2000: 89.

¹⁶⁰ Thuc. 6.28.1.

¹⁶¹ Rubel 2000: 89.

¹⁶² Plat. Sym. 212c-212d.

plaanipäraselt ning teadmisega, et kujude rüvetamine võis endaga kaas tuua kohtuprotsessi, vangistuse, trahvi või halvimal juhul isegi surmaotsuse. Alkohol võis olla sellise kuriteo toimepanemisel toetav tegur, kuid tagajärgedega riskimisel pidi seltskonnal olema karismaatiline liider, kes suutis idee seltskonnale maha müüa või vajadusel peale suruda. Andokidese kohaselt oli hermide lõhkumise ideoloogiks Euphiletos, kes pani pühaduserüvetuse ette ühel sümposionil.¹⁶³ Just sellistel sotsiaalsetel kogunemistel arutati poliitiliselt pinevate teemade üle ning samuti tundub tõenäoline, et sümposionil võis selline pühaduserüvetamise plaan reaalse kuju võtta.¹⁶⁴

Alkohol, karismaatiline liider ja kambavaim võisid olla pühaduseteotuses osalemiseks olulised toetavad tegurid, kuid selliste tagajärgedega riskimiseks pidi seltskonnal olema kas selge ühine eesmärk või usk, et riiklikel kohtuinstitsioonidel ei ole mingit võimalust süüdlasi kindlaks teha. Andokides kirjeldab, et Euphiletose eesmärgiks hermide lõhkumisel oli seltskonna inkrimineerimine ühes kuriteos, et tagada selle liikmete edaspidine sujuv koostöö isiklike ja avalike eesmärkide saavutamisel.¹⁶⁵ Kui kõik seltskonna liikmed kuriteos osalesid tagas see liikmete jaoks ka anonüümsuse, sest iga liige pidi tunnistuse andmisel riskima on nime määrimise või karistusega.

Thukydidese kirjeldab hermide rüvetajaid sõnaga *hetairiai* (*hetairiai*). Termin tähendus kreeka keeles on seltskond või vennaskond, kuid Thukydidese tekstis saab sõna esmakordselt uue, poliitilise tähendusevarjundi ning hakkab viitama demokraatiavastaselt meelestatud noorte aristokraatide korporatsioonidele.¹⁶⁶ Edaspidi tarvitatakse sõna juba kindlalt oligarhiliselt meelestatud grupeeringutele viitamiseks, näiteks 411. aasta riigipöörde puhul, kui Peisandros kutsus aristokraatlikke vennaskondi koostööle demokraatia kukutamisel.¹⁶⁷ Thukydidese hermide lõhkumise kirjelduse puhul on aga oluline, et ajaloolane ei kirjutanud oma teost samaaegselt pühaduserüvetusega, vaid hiljem ning võis seetõttu teha religioosete kujude vandaliseerijate identiteedi ja poliitilise kuuluvuse kohta retrospektiivseid järeldusi.¹⁶⁸

¹⁶³ Andoc. 1.61-1.62.

¹⁶⁴ Lintott 2014: 131; Rubel 2000: 87.

¹⁶⁵ Andoc. 1.52-1.62; Lintott 2014: 134.

¹⁶⁶ Ostwald 1986: 354.

¹⁶⁷ Thuc. 8.54.4.

¹⁶⁸ Ostwald 1986: 354-358.

Hermide rüvetamise ja 415. aasta kontekstis on tõenäolisem, et nii Thukydides kui Andokides pidasid silmas gruppe, mis moodustati ajutiselt ülemklassi kuuluvate meeste sotsiaalseks ja eraeluliseks koostööks.¹⁶⁹ Vennaskonnad olid ülemkihile omased ning tegelesid peamiselt vaid grupeeringu siseasjadega nagu inimeste riigiametitesse valimine või liikmete kohtuasjad.¹⁷⁰ Nendes vennaskondadesse kuulus ühiskonna koorekiht ning liikmeid ühendas eelkõige sarnane sotsiaalne taust, sugulus ja sõprussidemed, mitte kindlapiirilised poliitilised vaated. Grupid olid väga homogeensed ning liikmelisus sõltus eelkõige sünnipärasest või vähemasti kindlast jõukusastmest. Vennaskonnad olid võrdlemisi organiseerimata, sõltusid kindlatest liidritest ning koondasid 10-30 inimest.¹⁷¹ Survegruppi, millele Alkibiades Sitsiilia ekspeditsiooni läbisurumisel toetus võib nimetada just selliseks, sarnaste ideaalide ja poliitiliste vaadetega meeste vennaskonnaks.¹⁷² Samuti võib selliseks grupiks pidada Andokidese kirjeldatud Euphiletose vennaskonda.¹⁷³

On tõenäoline, et Peisandros pidas 411. aasta riigipöörde ajal *hetairiai* puhul silmas just sarnase liikmeskonnaga aristokraatlikke gruppe. Vennaskondade põhieesmärk oli küll olnud pigem sotsiaalne ja isiklik kui poliitiline ja ideoloogiline, kuid Alkibiadese näide tõestab, et liikmeid võis mobiliseerida väga erinevate eesmärkide täitmiseks. Oma päritolu ja sofistliku hariduse tõttu olid aristokraadid juba niigi alid demokraatiakriitikale ja -vastasusele.¹⁷⁴ Sidudes eelnevaga Sitsiilia ekspeditsiooni läbikukkumise ning ülemkihi suured finantsilised kaotused Peloponnesose sõjas, võis Peisandros vennaskonnad hõlpsasti organiseerida demokraatiavastaseks võitluseks.¹⁷⁵ Tõenäosus aga, et aristokraatlikke vennaskondi oleks suudetud kaasata või nad oleksid omal algatusel ette võtnud oligarhilise riigipöörde läbiviimise juba 415. aastal takerdub „Demokraatia takistamise“ peatükis osutatud tõsiasja, et isegi kaasaegsete jaoks oleks enne Sitsiilia ekspeditsiooni seilamist demokraatia kukutamine olnud võimatu ülesanne.

Hetairiate poolt hermide lõhkumise eesmärke täpselt määratlada on olemasolevate allikate põhjal raske. On võimalik, et tegemist oligi lihtsalt aristokraatliku vennaskonna

¹⁶⁹ Samas: 355.

¹⁷⁰ Lintott 2014: 131; Ostwald 1986: 357.

¹⁷¹ Rubel 2000: 86-87

¹⁷² Thuc. 6.13.1; Ostwald 1986: 321, 356.

¹⁷³ Andoc. 1.61-1.64.

¹⁷⁴ Ps. Xen. Const. Ath. 2.14- 2.15

¹⁷⁵ Ostwald 1986: 355.

liikmete üksteise ühise inkrimineerimisega edaspidiseks sujuvaks koostööks, mida toetaks sofistlikus meelelaadis kasvanud põlvkonna üleüldiselt lõdvem suhtumine religioosetesse toimingutesse ning konventsionaalsesse ühiskondlikku korda.¹⁷⁶ Samas võis Andokides vaikida Euphiletose seltsingu suuremast plaanist takistada Sitsiilia ekspeditsiooni lahkumist või kehtestada oligarhia. Olulisem on aga tõsiasi, et rahvakoosolek Andokidese tunnistust Euphiletose herme rüvetavast grupeeringust ühise inkrimineerimise nimel ka uskus ning seepeale religioosse kuriteo unustas.¹⁷⁷

¹⁷⁶ Ferguson 1927: 262-263.

¹⁷⁷ Rubel 2000: 89; Thuc. 1.60.4-1.60.5.

Kokkuvõte

Bakalaureusetöö sihiks oli vaagida hermide lõhkujate ajendeid pühaduseotuse toimepanekul. Abistavaks eesmärgiks kivibüstide rüvetajate ajendite väljaselgitamisel oli lahti mõtestada hermide tähendus Ateena linnaruumis ning nende olulisus kaasaegsetele ateenlastele. Jumal hermesele pühendatud religioosseid skulptuure austati eelkõige kui reisijate kaitsjaid ning inimeste ja jumalate vahelise kommunikatsiooni vahendajaid. Akropolil asetsenud herm, mida Pausaniase kohaselt nimetati Värava Hermeseks tõendab, et skulptuurid võisid ühiskonna jaoks toimida kui reaalsed ühenduslülid maise ja jumaliku maailma vahel. Kivibüste võis leida üle kogu Ateena, ka poliitilise ja majandusliku elu keskpunktist agroraalt. Kimoni hermideks nimetatud skulptuurid, mis olid agoraale püstitatud austusavaldusena Ateena kodanikkonnale võisid hermid kaasaegsete jaoks seostada ka demokraatliku riigikorra ja selle stabiilsusega. Herme käsitleti kujutatavas kunstis tihti isikustatuna ning inimestega suuremas interaktsioonis, kui teisi sakraalseid skulptuure, mistõttu võis neil olla eriline ja personaalne tähendus ka iga Ateena elaniku jaoks. Hermid olid seetõttu 5. sajandil eKr nii religioosel, poliitilisel kui isiklikul tasandil kogu linnriigi ühiskonna jaoks väga olulisel kohal.

Hermide mitmetasandiline tähendus ning integreeritus ateenlaste igapäevaellu põhjendab Thukydidese väidet, et hermide lõhkumine enne suurt Sitsiilia ekspeditsiooni lähetamist viis linnriigi ühiskonna suurde paanikasse. Intsidendi uurimine tõi omakorda kaasa Eleusise müsteeriumite parodeerimise paljastamiseni ning viimane süvendas üleüldist hüsteeriat veelgi. Pühaduseotused võisid ateenlaste arvates kõigutada nii riigi- kui ühiskonnakorralduse üleüldist stabiilsust ning seetõttu loeti religioonivastaseid süütegusid kuritegudeks riigiaparaadi vastu. Hermide lõhkujate ning müsteeriumite pilajate tabamiseks algatati ühine ja laiaulatuslik kohtuprotsess, milles osalesid kõik Ateena vandekohtunikud. Asjaolu tõendab, et kaasaegsete jaoks oli pühaduserüvetuste puhul tegemist väga kaalukate ja tõsiste kuritegudega.

Kivibüstide tähtsus reisijate kaitsjana ennustas nende rüvetamise tõttu mereretkele halba õnne. Thukydidese kohaselt pidas elanikkond hermide lõhkumist aga eelkõige seotuks oligarhilise riigipöörde katsega. Hermide side kodanikkonna ja seetõttu neid esindava demokraatliku riigikorraga võis olla üks põhjustest, miks ateenlased demokraatia vastest vandenõud kahtlustasid. Kaasaegsete oletuste tõepärasuse uurimisel tuleb aga kindlaks teha vandaalitsejate identiteet. Hermide lõhkumises süüdistati kokku üle 300 inimese, kuid

üksikasjalikumat informatsiooni leidub vaid 27 kohta. Kõigi 27 puhul oli tegemist aristokraatlikku päritolu meestega, kelle keskmine vanus jäi 25 ja 35 vahele. Noortest ühiskonna ülemkihti kuuluvatest kodanikest üheksat võis pidada Ateena intelligentsi hulka kuuluvateks ning nende puhul on võimalik kindlaks teha lävimist sofistidega. Aristokraatia ehk rikkam elanikkond on Pseudo-Xenophoni arvates alati aldis demokraatiale vastanduma, sest nimetatud riigikorras jääb otsustusõigus keskklassist enamusele, kelle prioriteedid ei kattu ülemkihi omadega. Oligarhiameelsust saab omistada ka sofistidele, kes pidasid demokraatiat nõrkade valitsusvormiks, mis piiras aristokraatide ambitsioone Ateena poliitilisel laval. Ateenlaste põhjus oligarhilist riigipööret kahtlustada võis seetõttu tuleneda hermide lõhkujate identiteedi ühisosadest, mida iseloomustab demokraatiavastatus.

Kuigi demokraatia kukutamine oli suurema osa ühiskonna jaoks hermide rüvetamise tõenäoliseks põhjuseks, kahtlustati Plutarchose kohaselt ka teistsuguseid motiive. Sitsiilia ekspeditsiooni takistamise eesmärgil reisijatele pühendatud kujude lõhkumine tundub 5. sajandi eKr kontekstis tõenäolise põhjusega, miks religioosseid skulptuure rüvetada. Oluline on aga, et Ateena ühiskonna liikmete hulgast ei ole võimalik tuvastada kedagi, kes oleks olnud ühelt poolt ekspeditsiooni vastane ning teisalt võimeline sellist pühaduseteotust toime panema. Nikias ning tema pooldajad rahvakoosolekul olid meelestatud küll mereretke seilamise vastu, kuid tegemist oli väga jumalakartliku poliitikuga ning seetõttu ei saa religioosset kuritegu temale omistada. Kaasaaegsed seostasid kuritegu ka noore riigimehe Alkibiadesega, kuid tema oli sõjaretke tulihingelisim pooldaja ning on väga ebatõenäoline, et mees oleks oma suurt poliitilist võitu saboteerinud. Kedagi teist ei ole uurijad suutnud ekspeditsiooni vastasena identifitseerida, mistõttu ei saa olemasolevate allikate põhjal väita, et hermide lõhkujate eesmärgiks oleks olnud Sitsiilia ekspeditsiooni takistamine. Samas jääb alati võimalus, et ekspeditsiooni vastane meelsus jäi Thukydidesel Ateena ühiskonna puhul lihtsalt märkamata või hermide lõhkujad suutsid oma ajendeid väga hästi varjata.

Hermide seos demokraatliku riigikorraga, lõhkujate identiteet ning tõsiasi, et suurem osa kodanikkonnast pidas hermide lõhkumise tagamõtteks oligarhilise riigikorra kehtestamist, muudab demokraatia kukutamise eesmärgi vandaalitsemise kõige tõenäolisemaks ajendiks. Demokraatiavastatus hakkas Ateenas sofismi ja ühiskonnas Peloponnesose sõja tagajärjel süvenenud sotsiaalsete lõhede tõttu alam- ja ülemklassi vahel perikesejärgsel perioodil kanda kinnitama. Opositsiooniliste ideede leviku tõttu aristokraatide hulgas tekkis ühiskonna enamusel, kesk- ja alamklassil umbusaldus Ateena ühiskonna koorekihi vastu ning neid

süüdistati juba 420. aastatel demokraatiavastases tegevuses. Oluline on märkida, et hermide lõhkumisele mingit tsiviilkonflikti ei järgnenud ning kohtuasja lõppedes rahunes ka Ateena elanikkond. Samuti on kõnekas tõsiasi, et 415. aastal eKr oleks niivõrd pisikesel grupeeringul, keda hermide lõhkumises süüdistati võimatu omal käel riigipööret läbi viia. Ateena riigikorda iseloomustas kaasaaja mõistes erakordne stabiilsus, mida tõendab 413. aasta riigipöördele eelnev ühiskondlik ja poliitiline kontekst. Lisaks kestsid 415. aastal linnriigis ettevalmistused Sitsiilia ekspeditsiooni läbiviimiseks, mida peaaegu kogu rahvastik toetas ja mille esilekutsujaks oli demokraatlik rahvakoosolek. Olemasolev riigikord teenis hermide lõhkumise eelõhtul kodanikkonna huve ning samuti oli riigil lihtsasti võimalik igasugune opositsioon jõuga maha suruda. Lõhkujad, kellest osa kuulus Ateena intelligentsi hulka, pidi seetõttu mõistma, et igasugune riigipöördekatse oleks 415. aasta tingimustes suure tõenäosusega läbi kukkunud.

Kolmanda võimalusena pidas Ateena ühiskond tõenäoliseks, et hermide lõhkumise panid toime purjus noored mehed ning Plutarchose kohaselt seda täiesti eesmärgipäratult. Alapeatükis “Hetairiate eesmärgid” selgitatakse, kuidas religioossete kujude lõhkumine ei olnud 415. aastal esmakordne omataoline, vaid Ateena kultuuriruumile omane fenomen. Tõenäosus aga, et kõik linna hermid oleksid suudetud täiesti organiseerimatult lõhkuda on väike. Samuti pidid rüvetajad olema teadlikud ekspeditsiooni lähetusest Sitsiiliasse ning kujude seosest reisijatega. Vandaalitsejad ei pruukinud ette kujutada kohtuasja mastaapsust, kuid pidid siiski olema teadlikud, et rüvetamisele järgneb protsess, mille tagajärjel võivad nad kaotada oma hea nime, varanduse ning isegi vabaduse või elu. Andokidese kohaselt oli herme lõhkunud Euphiletose vennaskonna eesmärgiks siduda selle liikmed ühises kuriteos. Kõikide grupeeringu liikmete inkrimineerimine, tagaks nende vahelise solidaarsuse ning hoiaks ära igasuguse usalduse rikkumise ja reetmise. Tõend, et Andokidese lugu võib tõele vastata, on tõik, et uurimiskomisjon tema ülestunnistust ka uskus ning Euphiletose ja Andokidese orjad kinnitasid piinamisel mehe narratiivi.

Kas Euphiletose ja teda ümbritsenud aristokraatidest noormeeste eesmärgiks oli tõesti tagada liikmete vaheline koostöö vaid eraelulistes ja sotsiaalsetes olukordades, mitte demokraatiavastases kooperatsioonis jääb siiski selgusetuks. Olemasoleva informatsiooni pinnalt ei saa teha mingisuguseid kindlaid järeldusi vandaalitsejate eesmärkide kohta. Kindlalt ei saa väita, et pühadusetootuse eesmärgiks ei olnud Sitsiilia ekspeditsiooni takistamine, sest hermide tähtsus reisijate kaitsel on märgiline ning kujude lõhkumine enne mereretke seilamist

täendusrikas. Samuti ei saa kinnitada, et Euphiletose grupeeriing ei viinud pühaduseteotus läbi oligarhilise riigikorra kehtestamise peale mõeldes. Samuti ei saa kindlalt uskuda Andokidese väidetut, et tegemist oli vaid eraelulise koostööga, sest tegemist oli kuriteos süüdistatuga. Andokides võis informatsiooni, mis viitas demokraatiavastasusele maha vaikida, et päästa inkrimineeritud riigireetmise süüdistusest. Olulisem on seetõttu keskenduda Ateena ühiskonna meelsusele ja hirmule demokraatia kukutamise ees. Opositsioonilised jõud olid linnriigis kanda kinnitamas ning isegi kui 415. aastal ei olnud religioossete kujude lõhkumise eesmärgiks oligarhilise riigikorra kehtestamine, siis ateenlased tunnetasid, et olemasolev riigikord ei ole kõigile meelejärele ning aristokraadid võivad olla võimelised riigipööret läbi viima. Seda tõestab aristokraatlik putš vaid ligi kaks aastat hiljem.

Allikad ja kirjandus

Allikad

Aiskhines. Against Ctesiphon. *Aeschines*. Adams, C. D. (transl.). 1919. London: Harvard University Press. Kättesaadav: http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0002%3Aspeech%3D3%3Asection%3D183_01.05.2020.

Andocides. On the Mysteries. *Andocides. Minor Attic Orators in two volumes 1, Antiphon Andocides*. Maidment, K.J. (transl.). 1968. London: Harvard University Press. Kättesaadav: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=urn:cts:greekLit:tlg0027.tlg001.perseus-eng1.14.05.2020>.

Aristotle. Athenian Constitution. *Aristotle in 23 Volumes, Vol. 21*. Rackham, H. (transl.). 1952. London: Harvard University Press. Kättesaadav: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=urn:cts:greekLit:tlg0086.tlg003.perseus-eng1:29.3.01.05.2020>.

Aristotle. Politics. Book V. *Aristotle in 23 Volumes, Vol. 21*. Rackham, H. (transl.) 1944. London: Harvard University Press. Kättesaadav: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=urn:cts:greekLit:tlg0086.tlg035.perseus-eng1:5.1304b.04.05.2020>.

Diodorus Siculus. Book XIII. *Library. Diodorus of Sicily in Twelve Volumes*. Oldfather, C. H. (transl.). 1989. London: Harvard University Press. Kättesaadav: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=urn:cts:greekLit:tlg0060.tlg001.perseus-eng1:9.1.1.01.05.2020>.

Herodotus. Book II. *Historys*. Godley, A. D. (transl.). 1920. London: Harvard University Press. Kättesaadav: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=urn:cts:greekLit:tlg0016.tlg001.perseus-eng1:2.51.1.02.05.2020>.

IGI³421 (s.a.). Sale of property confiscated from those condemned for mutilating the Herms and profaning the Mysteries (A). Transl. Lambert, S; Osborne, R. Kättesaadav: <https://www.atticinscriptions.com/inscription/IGI3/421>, 13.05.2020.

IGI³425 (s.a.). Sale of property confiscated from those condemned for mutilating the Herms and profaning the Mysteries (B). Transl. Lambert, S; Osborne, R. Kättesaadav: <https://www.atticinscriptions.com/inscription/IGI3/425>, 13.05.2020.

IGI³426 (s.a.). Sale of property confiscated from those condemned for mutilating the Herms and profaning the Mysteries (C). Transl. Lambert, S; Osborne, R. Kättesaadav: <https://www.atticinscriptions.com/inscription/IGI3/426>, 13.05.2020.

Pausanias. Messenia. *Description of Greece*. Jones, W.H.S. Litt, D.; Ormerod, H.A. (transl.). 1918. London: Harvard University Press. Kättesaadav: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=urn:cts:greekLit:tlg0525.tlg001.perseus-eng1:4.33.3>. 14.05.2020.

Plato. Gorgias. *Plato in Twelve Volumes, Vol. 3*. Lamb. W.R.M. (transl.). 1967. London: Harvard University Press. Kättesaadav: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=urn:cts:greekLit:tlg0059.tlg023.perseus-eng1:447a>. 14.05.2020.

Plato. Laws. *Plato in Twelve Volumes, Vols. 10 & 11*. Bury, R.G. (transl.). 1967; 1968. London: Harvard University Press. Kättesaadav: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=urn:cts:greekLit:tlg0059.tlg034.perseus-eng1:1.624>. 15.05.2020.

Plato. Protagoras. *Plato in Twelve Volumes, Vol. 3*. Lamb. W.R.M. (transl.). 1967. London: Harvard University Press. Kättesaadav: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=urn:cts:greekLit:tlg0059.tlg022.perseus-eng1:313d>. 04.05.2020.

Plato. Phaedrus. *Plato in Twelve Volumes, Vol. 9*. Fowler, H. N. (transl.). 1925. London: Harvard University Press. Kättesaadav: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=urn:cts:greekLit:tlg0059.tlg012.perseus-eng1:227a>. 04.05.2020.

Plato. Symposium. *Plato in Twelve Volumes, Vol. 9*. Fowler, H. N. (transl.). 1925. London: Harvard University Press. Kätesaadav: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3atext%3a1999.01.0174%3atext%3dSym.03.04.2020>.

Plutarch. Alcibiades. *Plutarch's Lives*. Perrin, B. (transl.). 1916. London: Harvard University Press. Kätesaadav: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=urn:cts:greekLit:tlg0007.tlg015.perseus-eng1:1.1>. 14.05.2020.

Plutarch. Timoleon. *Plutarch's Lives*. Perrin, B. (transl.). 1918. London: Harvard University Press. Kätesaadav: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=urn:cts:greekLit:tlg0007.tlg018.perseus-eng1:8>. 15.05.2020.

Pseudo-Xenophon. Constitution of the Athenians. *Xenophon in Seven Volumes, 7*. Marchant, E. C. (transl.). 1984. London: Harvard University Press. Kätesaadav: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=urn:cts:greekLit:tlg0032.tlg015.perseus-eng1:1>. 14.05.2020.

Thucydides. Book I, VI, VII, VIII. *The Peloponnesian War*. Dent, J. M.; Dutton, E. P. (transl.). 1910. London, New York. Kätesaadav: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=urn:cts:greekLit:tlg0003.tlg001.perseus-eng3:1.1>. 14.05.2020.

Sekundaarkirjandus

Adcock, F. E. The North-East and the North-West (430-429 B.C). The Cambridge Ancient History Volume 5 Athens 478 - 401 BC. Cambridge: Cambridge University Press, 1927. B

Adkins, A.W.H, Pollard, J.R.T. 2020.The Gods. *Greek religion*. Kätesaadav: <https://www.britannica.com/topic/Greek-religion/Beliefs-practices-and-institutions#ref65472>. 06.05.2020.

Aristophanes, Halliwell, S. 1998. *Lysistrata. Aristophanes, Birds, Lysistrata, Assembly-Women, Wealth*. New York: Oxford University Press, 79–143.

Aristophanes, Meineck, Peter. 1998. *Clouds. Aristophanes I: Clouds, Wasps, Birds. Clouds*. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 9-106.

Balot, R. K. 2001. *Greed and Injustice in Classical Athens*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.

Brice, L. L. 2013. The Athenian expedition to Sicily. —: Campell, B; Tritle, L.A (eds.), *The Oxford Handbook of Warfare in the Classical World*. Oxford University Press, 2013, 623–642.

Ferguson, W.S. 1927. *The Cambridge Ancient History Volume 5 Athens 478 - 401 BC*. Cambridge: Cambridge University Press.

Friedell, E. 2010. Kreeka religioon. *Vanaaja kultuurilugu. Eelkristliku ajastu vaimu elu ja legend. Kreeka kultuurilugu II*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Gagarin, M. (s.a.). Andocides. Kättesaadav: <http://perseus.uchicago.edu/cgi-bin/philologic/getobject.pl?c.0:506:0:0.perseusencyclopedia>. 14.05.2020.

Guthrie, W. K. C. 1969. The upholders of physis. *A History of Greek Philosophy: Volume III The Fifth Century Enlightenment*. Cambridge: Cambridge University Press, 101–135.

Kerferd, G.B. 1981. Introduction. *The sophistic movement*. London, New York, Sidney: Cambridge University Press, 1–4.

Kousser, Rachel. 2015. The Mutilation of the Herms: Violence toward Sculptures in the Late Fifth Century B.C. *Autopsy in Athens: Recent Archaeological Research on Athens and Attica*. Oxford: Oxbow Books, 76–84.

Lintott, A. 2014. Democracy and Oligarchy in Athens. *Violence, Civil Strife and Revolution in the Classical City 750-330 BC*. New York: Routledge, 125–185.

Marr, J. L. 1971. Andocides' Part in the Mysteries and Hermae Affairs 415 B. C. *The Classical Quarterly*. Vol. 21, no. 2. London, New York, Sidney: Cambridge University Press, 326–338.

Nails, D. 2002. Acumenus – Alcibiades III. *The People of Plato: A Prosopography of Plato and Other Socratics*. Indianapolis, Cambridge: Hackett Publishing, 1–17.

Osborne, R. 1985. The erection and mutilation of the hermai. *Proceedings of the Cambridge Philological Society*. [No. 31 (211)]. New York, London, Sidney: Cambridge University Press, 47–73.

Ostwald, M. 1986. From Popular Sovereignty to the Sovereignty of Law: Law, Society, and Politics in Fifth-Century Athens. Berkeley: University of California Press.

Rhodes, P, J. 2006. A History of the Classical Greek World, 478–323 BC. Malden, Oxford, Victoria: Blackwell Publishing.

Rubel, A. 2014. Fear and Loathing in Ancient Athens. Religion and Politics during the Peloponnesian War. London, New York: Routledge.

Sacks, K. S. 1990. Introduction: The Argument. *Diodorus Siculus and the First Century*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 3–8.

Sinclair, T. A. 2010. Protagoras, the first great political thinker; man's responsibility. Other Pre-Socratics. Democritus. The background of Socrates. *A History of Greek Political Thought*. London, New York: Routledge, 43–69.

The Editors of Encyclopaedia Britannica. (A) 2019. Herm. *Greek religion*. Kättesaadav: <https://www.britannica.com/topic/herm>. 21.03.2019.

The Editors of Encyclopaedia Britannica. (B) 2019. Eleusian mysteries. *Greek religion*. Kättesaadav: <https://www.britannica.com/topic/Eleusinian-Mysteries>. 18.05.2020.

Verdegem, S. Introduction. *Plutarch's Life of Alcibiades: Story, Text and Moralism*. Leuven, Belgium: Leuven University Press, 19–96.

Versnel, H.S. 2011. Chapter Four. A God: Why is Hermes Hungry?. *Coping With the Gods. Wayward Readings in Greek Theology*. Leiden, The Netherlands: Koninklijke Brill, 309–370.

Summary

The reasons for mutilating the herms in Athens 415 BC

During the preparations for Sicilian expedition in 415 BC, all the herms (religious sculptures related to the god Hermes) were mutilated in Athens. Big prizes were set up to capture the mutilators and awards were also offered to all those who had information about any other blasphemy or religious crime. Instead of revealing the mutilations of the herms the witnesses brought to light the paroding of the Eleusian mysteries. These two religious crimes were brought under one investigation and were thought ominous to the expedition and part of conspiracy against democracy. The aim of this thesis is to investigate the background of the destruction of the herms, to find out the identity of the mutilators and explore their motives for committing the religious crime. Although several researchers have looked at the matter, no specific conclusions have been made about the goals of the herm mutilators. This research is mostly based on three sources: Thuckydides „Peloponnesian War“, Plutarch „Life of Alcibiades and Andocides „On the Mysteries“, but additional sources and literature has also been used in writing this reaserch.

The first chapter of this thesis focuses on the place of herms in the urban and religious space of Athens. These religious sculptures were on the 5th century BC found all over Athens and had great importance to the society on religious, political and personal level. The sculptures dedicated to God Hermes were revered primarily as protectors of travelers but held also important significance as monuments to democracy and acted as guarantors of communication between people and gods. The second part of the study provides a specific overview of the mutilation of the herms, relying on ancient sources. The third chapter focuses on the identities of the mutilators and seeks to identify their similarities. All those for whom more detailed information can be found were men of aristocratic origin, with an average age between 25 and 35. Considerable part of the mutilators could be considered members of the Athenian intelligentsia and can be associated with Sophists.

The fourth and most central chapter is dedicated to exploring the motives of the mutilators. The chapter is divided into three subchapters according to the intentions of the mutilators given by Plutarch. These are: obstructing the Sicilian expedition, overthrowing democracy and last aimless vandalism by young men. The mutilating of religious statues in order to prevent the

Sicilian expedition seems to be a probable for the blasphemy. What is important, however, is that it is not possible to identify anyone among the members of Athens society who, on the one hand, would have opposed the expedition and, on the other hand, been able to commit such religious crime.

There was no one to oppose the expedition, so the mutilation of herms was seen by most of society as a conspiracy to overthrow democracy. The young men accused in the religious crime were of aristocratic origin and according to ancient sources always prone to oppose democracy, because the decision-making power in democracy remains with the majority or the middle class, whose priorities do not coincide with those of the upper class. Oligarchism can also be attributed to Sophists, who saw democracy as a form of government for the weak, which limited the aristocrats ambitions on the political stage in Athens. The Athenians reason for suspecting an oligarchic coup could therefore have stemmed from the known identity of the mutilators. But it is important to note that the blasphemy was not followed by any civil conflict and the mutilators, some of whom belonged to the Athens intelligentsia had to realize that any attempt at a coup d'état would have failed in the circumstances of 415 BC. The Athenian democracy in the fifth century could be characterized as extraordinarily stable and in 415 BC, before the departure of the fleet to Sicily any opposition to the government could be easily suppressed by force.

The mutilation of religious statues was not the first of its kind, but a phenomenon inherent to Athens. So believing that the deed was done by young men in drunken folic, could be the most obvious explanation. However, the probability that all the herms of the city could be mutilated completely disorganized and aimlessly is small. According to Andocides, the goal of the mutilators was to bind the members of an aristocratic group in a common crime. Incriminating all members of the group would ensure solidarity and prevent betrayal of trust between the members. The story of Andocides may be false, but the fact that the committee of inquiry in the case of mutilation believed his confession indicates that it was not thought untrue.

As in previous studies, no definite conclusions can be drawn about the goals of the herm mutilators in this thesis. It cannot be said with certainty that the purpose of the blasphemy was not to undermine the Sicilian expedition, because the importance of the herms for the protection of passengers is significant and the destruction of the statues before the expedition meaningful. Nor can it be asserted that the aristocratic group did not carry out the blasphemy with a view to

establishing an oligarchic regime. Nor can it be firmly believed that the mutilation was only a matter of private cooperation.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina,

Grete Sirge

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „415. aastal eKr Ateenas toimunud hermide lõhkumise eesmärgid“

mille juhendaja on

Mait Kõiv

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni. 3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile. 4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Grete Sirge

20.05.2020

Lisa: Hermide lõhkumises ja Eleusise müsteeriumite parodeerimises süüdistatud

Andromachus süüdistab Eleusise müsteeriumite pilamises¹⁷⁸:

1. Alkibiades
2. Archebiades
3. Archippos
4. Aristomenes
5. Diogenes
6. Meletos
7. Nikides
8. Oionias
9. Panaitios
10. Polystratos
11. Poulytion

Teukrus süüdistab Eleusise müsteeriumite pilamises¹⁷⁹:

12. Antiphon
13. Kephisodoros
14. Diognetos
15. Gniphonides
16. Hephaistodoros
17. Isonomos
18. Pantakles
19. Phaidros
20. Philokrates
21. Smindyrides

¹⁷⁸ Andoc. 1.12-1.14.

¹⁷⁹ Samas. 1.15.

22. Teisarchos

23. Teukros

Agriste süüdistab Eleusise müsteeriumite pilamises¹⁸⁰:

24. Adeimantos Alkibiades

25. Axiochos

26. Charmides

Lydus süüdistab Eleusise müsteeriumite pilamises¹⁸¹:

27. Akumenos

28. Autokrator

29. Leogoras

30. Pherekles

Teukros süüdistab hermide lõhkumises¹⁸² (18):

1. Alkisthenes

2. Antidoros

3. Archidamos

4. Charippos

5. Eryximachos

6. Euktemon

7. Euphiletos

8. Eurydamas

9. Eurymachos

10. Glaukippos

11. Meletos

12. Menestratos

13. Pherekles

14. Platon

15. Polyeuktos

¹⁸⁰ Andoc. 1.16.

¹⁸¹ Samas. 1.17-1.18.

¹⁸² Samas. 1.35.

16. Telenikos
17. Theodoros
18. Timanthes

Andokides süüdistab hermide lõhkumises¹⁸³ (4) :

19. Chairedemos
20. Diakritos
21. Lysistatos
22. Panaitios

Diokleides süüdistab hermide lõhkumises¹⁸⁴ :

23. Andokides
24. Apsephion
25. Alkameoni poeg Kallias
26. Teoklese poeg Kallias
27. Aristotelese poeg Charmides
28. Kritias
29. Eukrates
30. Euphemos
31. Leogoras
32. Mantitheus
33. Nisaios
34. Phrynichos
35. Taureas
36. Alkibiades Phegousios
37. Amiantos
38. Timaios

¹⁸³ Andoc. 1.52, 1.67.

¹⁸⁴ Samas. 1.43-1.47.